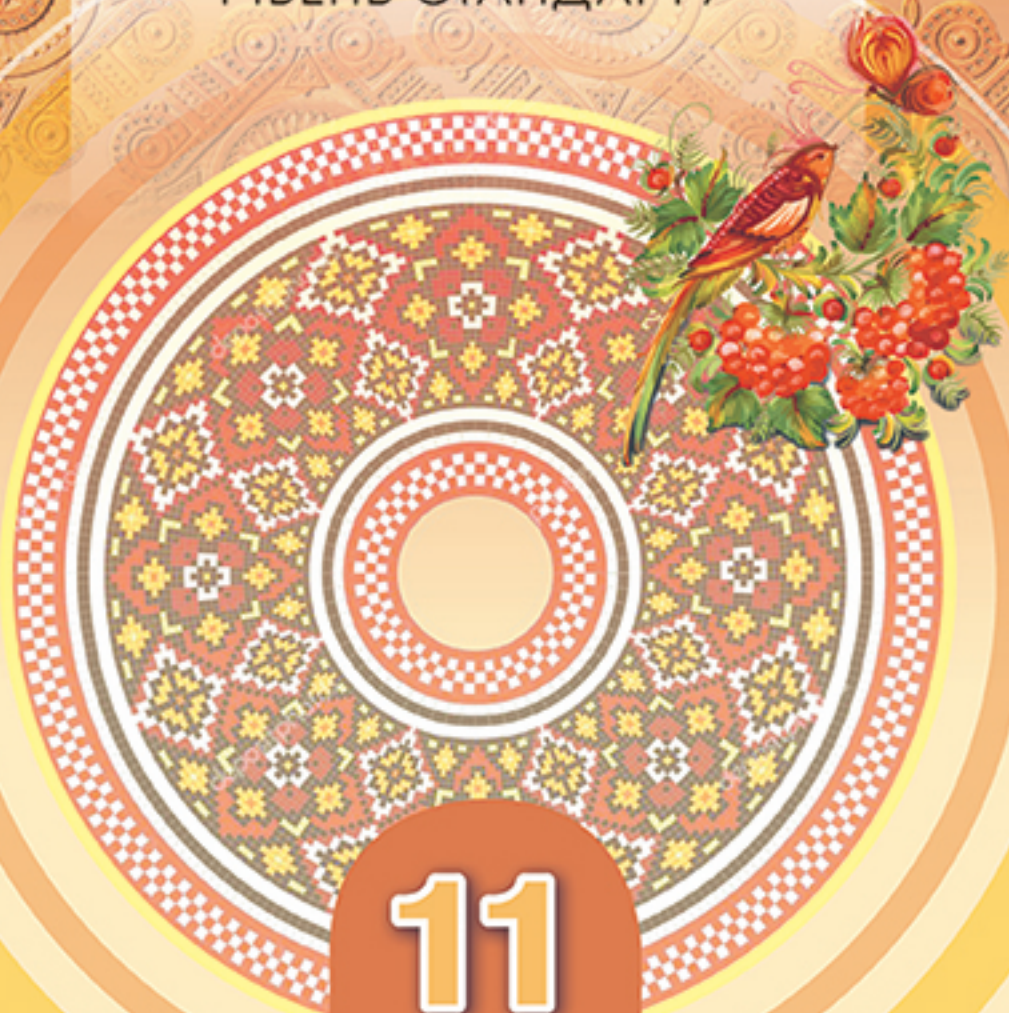

В.В. ЗАБОЛОТНИЙ
О.В. ЗАБОЛОТНИЙ

УКРАЇНСЬКА МОВА

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ

11

О.В. ЗАБОЛОТНИЙ
В.В. ЗАБОЛОТНИЙ

УКРАЇНСЬКА МОВА

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ

Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

Київ
«Генеза»
2019

УДК 811.161.2(075.3)

З-12

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

- завдання дослідницького характеру;
- завдання підвищеної складності;
- завдання з розвитку мовлення.

Заболотний О.В.

З-12 Українська мова: (рівень стандарту) : підруч. для
11-го кл. закл. заг. серед. освіти / О.В. Заболотний,
В.В. Заболотний. – Київ : Генеза, 2019. — 240 с.

ISBN

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN

© Заболотний О.В.,
Заболотний В.В., 2019
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2019

Шановні одинадцятикласники й одинадцятикласниці!

Ми готові допомогти вам удосконалити знання **МОВИ**, щоб ви могли легко й вільно **СПІЛКУВАТИСЯ**, повноцінно брати участь у суспільному **ЖИТТІ**, досягати **УСПІХІВ**.

У цьому підручнику поєдналися традиції та новації, багаторічний досвід і сучасність. Тут упроваджено спільні для всіх шкільних предметів наскрізні змістові лінії: «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність».

Мандруючи сторінками підручника, ви матимете змогу опанувати основи риторики, а також поглиблено повторити й систематизувати отримані раніше знання, зокрема сягнути вершин морфологічних, синтаксичних, правописних норм української літературної мови. Навчіться доцільно використовувати мовні засоби в різних життєвих ситуаціях, зробіть своє мовлення більш унормованим, точним, багатим, виразним. Ще отримаєте задоволення від самостійного дослідження мовних явищ, виконання проєктів, створення власних висловлень, ознайомлення з матеріалами рубрик «*Культура мовлення*» й «*Моя сторінка*». На вас чекають оригінальні завдання «*Ситуація*», «*Попрацюйте в парах*», «*Два – чотири – усі разом*», «*Коло думок*», «*Поспілкуйтеся*». Поради щодо виконання таких вправ наведено в додатках.

І пам'ятаймо, що **МОВА** – це ключ до розвитку **ОСОБИСТОСТІ**.

Тож бажаємо вам високих результатів, цікавих планів, самостійних пошуків і відкриттів.

Автори

ВСТУП

§ 1. МОВНА СТІЙКІСТЬ ЯК КЛЮЧОВА РИСА НАЦІОНАЛЬНОМОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

КУХЛИК

Дід приїхав із села, ходить по столиці.
Має гроші – не мина жодної крамниці.

Попросив він:

– Покажіть кухлик той, що з краю.

Продавщиця:

– Что? Чево? Я не понимаю.

– Кухлик, люба, покажіть, той, що збоку смужка.

– Да какой же кухлік здесь, еслі ето кружка.

Дід у руки кухлик взяв і нахмурих брови:

– На Вкраїні живете й не знаєте мови.

Продавщиця теж була гостра та бідова.

– У меня есть свой язык, ні к чему мне мова.

І сказав їй мудрий дід:

– Цим пишатися не слід,

Бо якраз така біда в моєї корови:

Має, бідна, языка і не знає мови.

Павло Глазовий

Мовна стійкість (англ. *language stability*) – намір і поведінка особистості чи групи людей, спрямовані на послідовне, непохитне користування в щоденному спілкуванні певною мовою чи мовними засобами, незалежно від того, якою мовою спілкується співрозмовник.

Головні джерела, що живлять мовну стійкість:

- ✓ національна традиція;
- ✓ національна культура;
- ✓ національна свідомість та солідарність;
- ✓ національний мир і співробітництво з іншими народами.

Мовна СТІЙКІСТЬ
дає людям змогу
формувати середовище,
а НЕ залежати від нього.

С. Пушкін

«Утративши свою мовну стабільність, народ завдяки мовній стійкості може поступово повернути й свою мовну стабільність, навіть зміцнити її. Утративши мовну стабільність і не маючи або не виробивши мовної стійкості, народ може втратити навіть найстабільнішу і найвпливовішу, найпоширенішу у світі мову, про що свідчать долі таких колись поширених світових мов, як давньоєгипетська, шумерська, хетська, що стали мертвими і тепер відомі лише з пам'яток».

Орест Ткаченко

(мовознавець, соціолінгвіст, поліглот)

Один з ранніх прикладів українськомовної стійкості – у поемі **Тараса Шевченка «Сон»**:

Штовхаюсь я; аж землячок,

Спасибі, признався,

З цинковими гудзиками:

«Де ты здесь узаяся?»

«З України». — «Так як же ти

Й говорить не змієш

По-здешньому?» — «Ба ні, — кажу, —

Говорить умію,

Та не хочу». — «Экой чудак!» ...

Аналізуймо

- ✓ Наведіть приклади мовної стійкості в художній літературі, українському кіно (сучасних серіалах), телевізійних передачах.
- ✓ Визначте ознаки мовної стійкості в мовленні літературних героїв.

*Я обираю
УКРАЇНОМОВНИЙ
інтерфейс!*

- ДИСКУСІЯ**
- ✓ Змоделюймо мовну поведінку молоді людини в тому випадку, коли до неї в транспорті, магазині, на вулиці українського міста звертаються українською мовою та, відповідно, при звертанні російською.
 - ✓ Змоделюймо мовну поведінку молодих людей у тих випадках, коли до співрозмовників, що спілкуються українською мовою, приєднується російськомовна особа і, навпаки, коли до співрозмовників, що говорять російською, приєднується третій, україномовний, учасник (дія відбувається в Україні).
 - ✓ У певних ситуаціях мовна стійкість може бути проявом духовного опору поневоленню. За умов рівноправних міжнаціональних стосунків прояви мовної стійкості дехто трактує негативно – як нетолерантність щодо співрозмовника. **Чи потрібно БУТИ мовно стійким?**

Міркуймо. Що таке, на вашу думку, мовна мода і мовний смак?

Розповідаймо. 1. Розкажіть про культурний простір вашого населеного пункту або вашої родини. 2. Розкажіть про естетичні смаки українців у слові, побуті, одязі.

Якщо людина говорить справді те, що думає,
то знайдуться слухачі, хоч би якими були перешкоди.

Томас Карлейль

ПРАКТИЧНА РИТОРИКА

§ 2. ЗАСОБИ МОВНОГО ВИРАЖЕННЯ ПРОМОВИ. МЕТАФОРА, МЕТОНІМІЯ, ЇХНЯ РОЛЬ У МОВЛЕННІ

Про те, що таке тропи та як посилити емоційне
й оцінне забарвлення промови або ж сфокусувати увагу слухачів
на найважливішому слові

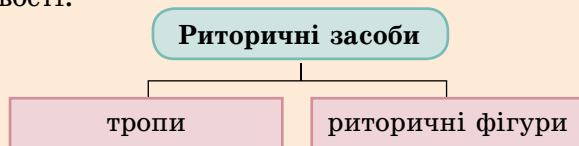
1. Прочитайте висловлення. Поміркуйте, що потрібно врахувати, готуючи текст публічного виступу.

- ♦ Істинно красномовний той, хто звичайні речі виражає просто, великі – велично, а середні – помірно (Цицерон).
- ♦ У промові повинно бути те саме, що буває в тілі людському, яке бере свої істинні прикраси від доброї своєї будови (Ш. Роллен).
- ♦ Форма, у яку одягнені думки оратора, збуджує увагу й захоплення натовпу (Ф. Честерфілд).
- ♦ Чудова думка втрачає свою цінність, коли вона погано висловлена (Вольтер).

Риторичні засоби

Засоби мовного вираження промови – це спеціальні художньо-риторичні прийоми, лексичні й граматичні засоби мови, що привертають увагу до висловлення. Їх використовують для надання промові експресії, емоційності, образності, переконливості.

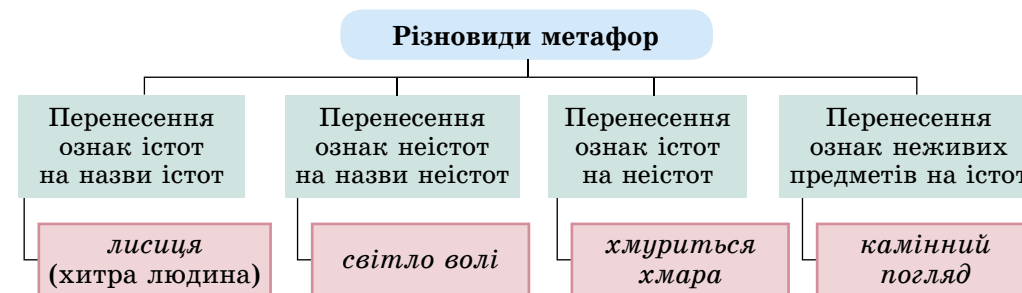

Тропи

Тропи (від гр. *tropos* – *зворот*) – це слова (словосполучення, вислови), які вжито в переносному значенні та які є одним з основних засобів створення образності. До тропів належать *метафора, метонімія, гіпербола, епітет, оксиморон, іронія, літота, перифраз, персоніфікація* та ін.

Метафора

Метафора (від гр. *metaphora* – переміщення, перенесення) – це троп, який розкриває суть, особливість одного явища чи предмета через перенесення на нього схожих ознак іншого явища чи предмета.

Удало використані метафори розкривають багатство асоціативних відтінків, посилюють емоційне й оцінне забарвлення, а також допомагають підкреслити основну думку, збагатити, увиразнити мовлення. Запам'ятується образ – запам'ятується ідея.

Метонімія

Метонімія (від гр. *metonymia* – перейменування) – це троп, який ґрунтується на перенесенні назви одного предмета, явища на інші, що перебувають з ним у тому чи тому зв'язку. **НАПРИКЛАД:** *подай математику* (підручник з математики), *відділ у відпустці* (співробітники відділу), *Львів зустрічає гостей* (львів'яни), *золото у вухах* (золоті сережки), *його знає весь будинок* (мешканці будинку), *читав Коцюбинського* (твори Коцюбинського).

Влучне використання метонімії дає ораторові змогу сфокусувати увагу слухачів на найважливішому слові, зробити його центром фрази.

Зверніть увагу!

Велика кількість тропів, риторичних фігур або їх одноманітність застосування можуть викликати роздратування в слухачів, тому застосовувати ці засоби потрібно обережно, без зловживань.

2. І. Прочитайте речення. Знайдіть у них метафори й метонімію. Розкрийте на конкретних прикладах їхню роль у мовленні.

1. Наша Батьківщина благає допомоги красномовства, бо так багато її преславних подвигів поминається глибокою мовчанкою (Ф. Прокопович).
2. Століття – зморшка на чолі Землі (І. Драч).
3. Нашу націю кілька століть перевертали з ніг на голову, тому серед нас так багато перевертнів (В. Яворівський).
4. У морі байдужості штормів не буває (В. Чемерис).
5. Київ радо зустрічає гостей (Олесь Гончар).
6. Велике дерево виростає з паростка, дев'ятиповерхова вежа – зі жменьки землі, а подорож у тисячу лі починається з першого кроку (Лао-Цзи).
7. Кипить у нас в артеріях сучасність; поезія згубила камертон (Л. Костенко).
8. Ми важко добуваємо

мося до свого коріння, ми ще й сьогодні не заглянули в душу нашого предка, не розгледіли його істинного обличчя в тумані історії (Ю. Мушкетик).

- II. Поясніть лексичні значення виділених слів.
- III. Складіть і запишіть два речення з метонімією.

ситуація

3. Уявіть, що ви директор школи й маєте презентувати свій заклад. Доповніть поданий текст 2–3 реченнями з метафорами та метонімією й запишіть. Виголосіть текст промови.

Мої вітання, шановне товариство!

Наша школа відповідає запитам найвибагливіших батьків, які прагнуть, щоб їхні діти здобували якісну освіту й водночас отримували від цього насолоду.

Саме тому професійна команда нашого закладу знайде індивідуальний підхід до кожного школяра та школярки. Педагогічний колектив знає: таланти створити неможливо, але можливо створити ґрунт, на якому вони ростуть і процвітають, – і в цьому наше покликання.

4. I. Прочитайте фрагменти промов українських діячів під час вручення їм премії Фондації Омеляна й Тетяни Антоновичів. Який з фрагментів, на вашу думку, найбільш образний? Чому саме?

* * *

1. Україна ще не помолилася як слід Богові й не подякувала йому за подаровану незалежність. Це був царський дар, а наші люди часто беруть його під ноги й витирають об нього підшви (Д. Степовик).

* * *

2. Художні образи накидаються на мене з усіх сторін. Вони налітають на мене з такою силою і в такій незчисленній кількості, що я під їхнім навальним тиском гублюся (М. Вінграновський).

* * *

3. У двадцять першому столітті людство повинно позбутися породжених рабством гріхів – зради, покори, ксенофобії, віроломства, незгідливості, – змити їх із себе, як змивається з немовляти первородний гріх... (Р. Іванчук).

* * *

4. Не тільки вітер доносить до нас гіркий полинний запах нашої історії. Ми ще пишемо її окремі сторінки, окремі фрагменти. Але я вірю, що незабаром вона буде написана вся, вповні, прочитана нашими нащадками, освітить їхні серця великою, чистою любов'ю до України, задля якої й живемо на світі (Ю. Мушкетик).

- II. Знайдіть метафори, метонімії й розкрийте їхній прихований зміст.

коло думок

5. Чи згодні ви з тим, що метафору можна розглядати як найкоротший шлях до істини? Відповідь поясніть.

6. Поміркуйте, як виникли подані метафори. Які з них можна вважати «канцелярськими штампами»? Складіть і запишіть три речення в публіцистичному стилі з трьома метафорами (на вибір).

Гострий зір, залізні нерви, закон вимагає, поле діяльності, зіткнення думок, золотий характер, м'яка людина, загострити питання.

7. I. Складіть і запишіть невелику промову (6–8 речень) на одну з поданих тем, використавши метафори й метонімію.

Людству потрібно якомога швидше вирішити дилему: або воно зробить так, що в біосфері буде менше забруднювальних речовин, або біосфера розвиватиметься так, що в ній стане менше людей (Дж. Баттон).

- Збереження біосфери – необхідна умова виживання людини.
- Людина – частинка природної біосфери.
- Ландшафтотерапія: черпаймо сили у красі природи.
- Геть автомобілі, свободу велосипедам!

§ 3. РИТОРИЧНІ ФІГУРИ (АНТИТЕЗА, ГРАДАЦІЯ, ПОВТОРЕННЯ)

Про те, як надати промові більшої переконливості, виділити істотне, підкреслити певні деталі та як підсилити смислове значення

8. А. Порівняйте варіанти однієї цитати. Чим вони різняться?

1. За свою кар'єру я пропустив понад 9000 кидків, програв майже 300 ігор... Я зазнавав поразок... І саме тому я домігся успіху.

2. За свою кар'єру я пропустив понад 9000 кидків, програв майже 300 ігор... Я зазнавав поразок знову, і знову, і знову. І саме тому я домігся успіху (М. Джордан).

- Б. У якому варіанті вплив на слухача більш потужний? Завдяки чому?
- В. Поміркуйте: засобом емоційної чи інформаційної аргументації є повторення?

Риторичні фігури – це засоби художньої виразності мовлення, що являють собою мовні звороти, утворені шляхом своєрідного сполучення слів і синтаксичної побудови фрази чи речення. Удале застосування риторичних фігур у мовленні дає змогу прикрасити форму подачі, посилити смислове навантаження будь-якої думки чи промови, увиразнити її емоційну колоритність, досягти більшої переконливості, аргументованості.

Антитеза

Антитеза (від гр. *antithesis* – протиставлення, суперечність) – риторична фігура, яка полягає в зумисне підкресленому зіставленні двох протилежних, але пов’язаних між собою понять, явищ, речей та образів для підсилення вражень, для більшої переконливості. **НАПРИКЛАД:** 1. *Такий близький ти, краю мій, і безнадійно так далекий* (В. Стус). 2. *Не тіло, а душа є людиною* (Г. Сковорода).

Градація

Градація (від лат. *gradatio* – підвищення, посилення) – риторична фігура, яка полягає в такому розташуванні слів, речень (їхніх частин), коли кожне наступне містить у собі підсилення (чи послаблення) смислового або емоційно-експресивного значення. Градація додає промові виразності, привертає увагу слухачів.

Види градації

висхідна

Хто вам сказав – «ні дня без рядка»? У сучасної літбратії правила жорстокіші: ні дня без оповідання, ні тижня без повісті, ні місяця без роману (Г. Тютюнник).

спадна

Тріснуло, струхло і стихло. Лиш шум все шумів рясношумний (П. Тичина).

Повторення

Повторення – риторична фігура, яка передбачає повторення того самого слова, словосполучення, речення, фрази з метою виділити істотне в мовленні, підкреслити певні деталі в розповіді, описі, посилити експресивно-зображальні властивості мови. **НАПРИКЛАД:** *Не плач, не плач за юністю своєю* (М. Рильський). Повторення створює ефект тиску, посилює вплив на адресата, спонукає його до висновків, сприяє чіткій деталізації та концентрації уваги, збільшує переконливість висловлення. Повторення знижує інформаційний коефіцієнт будь-якого ораторського виступу і є засобом насамперед емоційної аргументації.

9. Прочитайте й порівняйте два висловлення. Що спільного в їхньому змісті й у їхній будові? Яка риторична фігура допомагає підсилити виразність, переконливість думки?

У цьому цілому світі бачу я два світи... Світ видний та невидний, живий та мертвий, цілий та розпадливий. Цей є риза, а той – тіло. Цей – тінь, а той – дерево... Отже світ у світі є то вічність у тлінні, життя у смерті, пробудження у сні, світло у тьмі, у брехні – правда, у печалі – радість, у одчаї – надія.

Г. Сковорода

На нашій стороні бореться почуття честі, на тій – нахабство; тут – вірність, там – обман; тут – доблесть, там – злочин... Невже при такому зіткненні, вірніше, у такій битві самі безсмертні боги не дарують цим прославленим доблестям перемоги над стількома і такими тяжкими пороками?

Цицерон

10. I. Визначте, у яких реченнях є антитеза, а в яких – градація. Розкрийте на конкретних прикладах роль цих риторичних фігур у мовленні.

1. З поганими законами й хорошими посадовцями цілком можна правити країною. Але якщо посадовці погані, не допоможуть і найкращі закони (*Отто фон Бісмарк*). 2. Я не можу запропонувати нічого, окрім крові, тяжкої праці, сліз та поту (*В. Черчилль*). 3. Найбільше бо з усіх лих не біль, а ганьба, біль минає, а ганьба довічна (*П. Загребельний*). 4. Закон паперовий, беззаконня – реальне (*П. Мовчан*). 5. За квартиру – плати, хочеш далі вчитися – плати, хочеш, аби тебе краще лікували, – плати (*З журналу*). 6. Прийшов, побачив, переміг (*Юлій Цезар*). 7. За гроші можна купити ліжко, але не сон; їжу, але не апетит; ліки, але не здоров’я; будинок, але не домашній затишок; книги, але не розум; прикраси, але не красу; розкоші, але не щастя; релігію, але не спасіння (*П. Брегг*).

II. Поясніть, як ви розумієте висловлене в останньому реченні.

III. Складіть і запишіть одне речення в публіцистичному стилі з антитезою й одне – з градацією.

11. Прочитайте висловлення. Укажіть повторення й визначте їхню роль.

1. Хваліть мене найбільшими похвалами, стільки кораблів, стільки війська, стільки продовольства є не уявного, що аби лише люди змогли зібрати. 2. Я ніколи ні свої гроші, ні союзників не відбирав за допомогою вимагань. Я ніколи ні здобич, що була відібрана у ворогів, ні військові трофеї серед нечисленних моїх друзів не ділив. 3. Ні будинок, ні посуд, ні який-небудь дорогий одяг, ні дорогоцінний раб, ні служниця мені не потрібні.

ситуація

12. Уявіть, що ви маєте виступити на конференції з питань збереження рослинних ресурсів. Перебудуйте поданий текст так, щоб підсилити його емоційну колоритність, надати йому більшої переконливості, аргументованості. Використайте антитезу, градацію, повторення.

Рослинні ресурси

Законодавство України гарантує громадянам право на загальне використання природних рослинних ресурсів. Можна збирати лікарську сировину, квіти, ягоди, плоди, гриби та інші харчові продукти для задоволення власних потреб. При цьому заготівники не повинні допускати збору сировини, що призводить до виснаження наявних ресурсів, знищення рослин. Заборонено збір сировини дикорослих рослин, занесених до Червоної книги України.

13. I. Прочитайте фрагменти публічних промов. У якому з них, на вашу думку: 1) відчувається найбільше емоційне навантаження; 2) відчувається найбільша динамічність через ефект тиску; 3) основну увагу зосереджено на предметі аргументації? Відповідь поясніть.

1. ...Не можна бути науковцем, якщо не вірити, що пізнавати нове – це добре. Безглуздо бути науковцем, якщо не вважати вищою цінністю мож-

ливість ділитися своїми знаннями з кожним, кого вони зацікавляють. Неможливо бути науковцем, якщо не думати, що знання про світ і сила, яку вони дають, – це невід’ємне надбання цивілізації, і що ви використовуєте їх, щоб допомогти поширенню знань, і готові прийняти всі потенційні наслідки (Д. Оппенгеймер).

* * *

2. ...Не варто тішити себе ілюзіями, бо найкращий у світі уряд, найкращий парламент і найкращий президент самі по собі зробити багато не можуть. Було б марно сподіватися, що тільки вони вигадають якийсь загальний рецепт вирішення наших проблем (В. Гавел).

* * *

3. ...Терористи думали, що змінять наші цілі й покладуть край нашим амбітним намірам, але в моєму житті змінилося лише одне: слабкість, страх і беспорядність щезли. Народилися сила, міць і мужність... Мої амбітні цілі залишилися незмінними. Мої сподівання – незмінні. Мої мрії – незмінні (М. Юсуфзай).

* * *

4. ...Поки в нас відбирали хліб і майно, ми мовчали. Поки нам завдавали болю тілесного, ми терпіли. Поки хилили шиї наші під ярмо панське, ми сподівалися виприснути. Та коли накладено кайдани на волю нашу, коли спробувано уярмити душу нашу, ми взялися за меч... (З промови Б. Хмельницького за романом П. Загребельного).

II. Знайдіть риторичні фігури й визначте їхню роль у кожному фрагменті.

 14. Антитезу, градацію, повторення часто використовують у прислів'ях, приказках, рекламних слоганах. Наприклад: *слова – як мед, а діло – як полова; з'їсть за вола, а зробить за комара; здорова мама – здорове й дитятко*. Пригадайте й запишіть декілька прислів'їв, приказок, рекламних слоганів, у яких є антитеза.

Людина

15. I. Прочитайте виразно текст промови. Яке її комунікативне призначення? Виконайте завдання, подані після тексту.

НІКОЛИ НЕ БІЙТЕСЯ

...У вас, юнаків і дівчат, що зібралися в цьому залі й тисячах таких залів по всьому світу, стане сил змінити землю, назавжди врятувати її від війни, несправедливості й страждань – якщо ви будете знати, як і що робити...

Не людська маса врятує Людину. А сама Людина...

Тому ніколи не бійтеся. Ніколи не бійтеся сказати слово на захист чесності, правди та співчуття, проти несправедливості, брехні та жадібності. Якщо ви – не тільки ті, які зібралися сьогодні в цьому залі, а й ті, хто ще збереться в тисячах таких самих залів по всій землі, і завтра, і через тиждень, – зробіть це не як клас чи класи, а як індивідууми, чоловіки та жінки, ви зміните світ. І тоді всі наполеони, гітлери, цезарі, муссоліні, усі тирани, котрі прагнуть влади й поклоніння, і просто політики, і пристосуванці, розгублені, темні чи злякані, котрі користувалися, користуються чи розраховують скористатися страхом чи жадібністю людини, щоб уярмити її, – усі вони за одне покоління зникнуть з лиця землі (В. Фолкнер).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть приклади градації. Яка її роль у тексті?
2. Знайдіть у тексті приклади повторення. Чи доречно і з якою метою їх ужито в тексті?
3. Поясніть, у якому значенні вжито в тексті виділені слова. Який це риторичний засіб?

ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ – ЦЕ МОДНО Й ЛЕГКО!

16. Прочитайте висловлення. Яке з них, на вашу думку, є більш образним, емоційним і переконливим?

- ✓ Здоров'я – такий самий **УНІКУМ**, як картина Рафаеля. Знищити його легко, відновити неможливо (І. Бородін).
- ✓ Здоров'я настільки переважає решту благ **ЖИТТЯ**, що здоровий жебрак щасливіший за хворого короля (А. Шопенгауер).
- ✓ Головним **СКАРБОМ** життя є не землі, що ти їх завоював, не багатства, що їх маєш у скринях... Головний скарб життя – **ЗДОРОВ'Я**, і, щоб його зберегти, потрібно багато що знати (Авіценна).
- ✓ Хвороби виникають від того, що **ЛЮДИ** порушують закони, за якими повинні жити (Р. Грінс).
- ✓ Нас троє – я, ти і хвороба. Якщо ти будеш **ЗІ МНОЮ**, ми вдвох подужаємо хворобу. Якщо ж ти будеш на боці хвороби, то мені одному з вами двома не впоратися (А. Фарадж).
- ✓ Здоров'я набагато більше залежить від наших звичок і **ХАРЧУВАННЯ**, аніж від лікарського мистецтва (Д. Леббок).

 17. **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ**. Як ви розумієте слова відомого лікаря Миколи Амосова: «У більшості хвороб винна не природа, не суспільство, а сама людина. Найчастіше людина хворіє через лінощі й жадобу, а інколи – і від нерозумності?»

 18. I. Уявіть, що ви братимете участь у конференції про здоровий спосіб життя. Організаторам стало відомо, що на захід прибуде група скептично налаштованих студентів, які намагатимуться переконати присутніх, що в житті потрібно встигнути спробувати все, а тому в молодому віці не варто перейматися своїм здоров'ям.

II. Підготуйте невеликий **виступ** на тему «Здоровий спосіб життя: мрія чи реальність?». Спробуйте переконати учасників у необхідності турботи про своє

здоров'я. Для підсилення смислового й емоційного навантаження, переконливості використайте антитезу, градацію, повторення. Скористайтеся поданою нижче пам'яткою.

Як виголосити незабутню промову

пам'ятка

- ✓ Почніть із несподіваного аргументу або риторичного запитання.
- ✓ Викладайте думки послідовно й логічно.
- ✓ Придумайте кілька влучних фраз, доречно використовуючи антитезу, метафору, порівняння.
- ✓ Посильте вплив на слухача, використовуючи повторення, градацію.
- ✓ Добре вивчіть текст промови.
- ✓ Потренуйтеся виголошувати промову, але не перестарайтеся.

§ 4. РИТОРИЧНІ ФІГУРИ

(РИТОРИЧНЕ ЗАПИТАННЯ, ЗВЕРНЕННЯ, ПОРІВНЯННЯ)

Про те, як можна під час монологічної промови створити ефект діалогу, активізувати уяву слухачів, спонукати їх домислити висловлене

19. А. Доповніть усно речення порівняннями з довідки.

1. Деякі давні твори згасають назавжди, _____, деякі знову спалахують (За П. Загребельним).

2. Я прагну намалювати Україну, _____, бо такі нема на світі красивішої землі, ніж наша (За Р. Іваничуком).

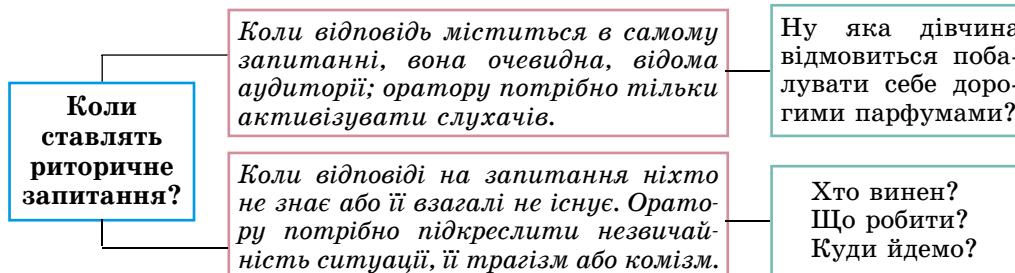
Б. Порівняйте подані й доповнені речення. Які з них більш увиразнені й активізують уяву слухачів?

В. Поміркуйте, чи можуть порівняння передати ставлення оратора до предмета повідомлення.

Довідка

як далекі зорі; мов наречену у вінку.

Запитання **Риторичне запитання** – це риторична фігура у формі запитання, яке не передбачає відповіді й спрямоване на ствердження (чи заперечення) певної думки або посилення уваги аудиторії. **НАПРИКЛАД:** *Чи ж можна присягати на погибель Вітчизни?! (П. Орлик).*

Мета риторичного запитання – активізувати слухачів, дати їм можливість домислити самим. Таке запитання підсилює інтерес до мовлення, в експресивній формі доносить певну інформацію, створює ефект діалогу в монологічному мовленні.

Іноді риторичне запитання використовують для висміювання, тобто воно є засобом іронії. **НАПРИКЛАД:** *Бажали як краще... краще кому? (О. Ткаченко).*

Звернення

Риторичне звернення – це риторична фігура у формі звернення до абстрактних понять, неживих предметів або відсутніх людей як до присутніх. Воно здебільшого викликає певну експресію, часто містить оцінну характеристику, виявляє ставлення промовця до об'єкта звернення. **НАПРИКЛАД:** *Благословенна будь, моя незаймана дівце Десно... Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі (О. Довженко).*

Риторичне звернення надає тексту відтінку розмовного стилю, бесіди, полемічного діалогу, за яким уміщено розмірковування адресанта. **НАПРИКЛАД:** *О трибуно! Скільки дурнів сходило з тебе переможцями (О. Довженко).*

Порівняння

Порівняння – це риторична фігура, у якій словесне зображення одного предмета передається через найхарактерніші ознаки іншого, подібного до нього. Ознака може визначатися за кольором, формою, розміром, запахом, відчуттям, якістю тощо.

Порівняння допомагає промовцеві сконцентрувати увагу слухачів на найхарактернішому й найважливішому, виявити власне ставлення до предмета обговорення; активізує пам'ять й уяву слухачів, увиразнює мовлення.

Порівняння вводять за допомогою сполучників (*як, мов, ніби, неначе, неначебто* та ін.) або без них. **ПОРІВНЯЙМО:**
 1. *У Львові почуваш себе так, наче блукаєш подвір'ям стародавнього замку й казково торкаєшся минулого.*
 2. *Львів – стародавній казковий замок.*

20. Прочитайте виразно фрагмент виступу Пантелеймона Куліша під час поховання Тараса Шевченка. Яка риторична фігура надає тексту більшій емоційності й експресивності?

Радуйся ж, Тарасе, що спочив ти не на чужині, бо немає для тебе чужини на всій слов'янщині, і не чужі люде тебе ховають, бо всяка добра й розумна душа тобі рідна. Бажав еси, Тарасе, щоб тебе поховали над Дніпром-Славутом: ти ж бо його любив, і малював, і голосно прославив. Маємо в Бозі надію, що й се твоє бажання виконаємо. Будеш лежати, Тарасе, на рідній Україні, на узбережжі славного Дніпра, ти ж бо його ім'я зі своїм ім'ям навіки з'єднав.

21. І. Прочитайте речення. Які риторичні фігури в них використано? Поясніть роль цих засобів у кожному реченні. Які з фігур допомагають створити ефект діалогу?

1. Хто ж такі приниження, хто це рабство може витерпіти? Де ж суспільство? Де віра предків? Хіба є хто на Землі крилатіший за людину?

(Олесь Гончар). 2. Як свині в багні, вони насолоджуються, валяючись у нечистотах сріблоступства (І. Златоуст). 3. Матюки, абрєвіатури, різні словесні кентаври – це мовні тромби, що призводять до загальнонаціонального паралічу (ІІ. Мовчан). 4. Ви не змусите людину бути культурною, якщо не пробудите в ній потребу до культури. Чи стане вона їсти, якщо не голодна? (З посібника). 5. Слово на папері – для мене це щось на зразок, як для дитини, яка не вмє ще плавати, вперше ввійти в ріку... (М. Вінграновський). 6. Що то за народ, коли за свою користь не дбає і очевидній небезпеці не запобігає? (І. Мазєпа).

II. Перечитайте висловлення-запитання Олєся Гончара. Чи потребує воно відповіді? Чому? Складіть і запишіть імовірне продовження цього висловлення (3–4 речення).

ситуація

22. Уявіть, що ви працюєте в рекламному агентстві. Підготуйте й виголосіть невеликий оригінальний текст (4–6 речень) для реклами промислових чи продуктивих товарів, засобів гігієни, автомобілів тощо. Використайте риторичні фігури, зокрема риторичні запитання, порівняння.

Просто зроби це!

Пришвидши свій шлях до успіху!

Час економити!

Ось що я люблю!

Завжди з вами!

Думай інакше!

Адже ви цього варті!

Кожна дрібниця важлива!

Спілкуйся з людьми без будь-яких причин!

Смак бажання.

23. I. Прочитайте уривки з публічної лекції Ліни Костенко, з якою письменниця виступила перед студентами Києво-Могилянської академії.

ГУМАНІТАРНА АУРА НАЦІЇ,
АБО ДЕФЕКТ ГОЛОВНОГО ДЗЕРКАЛА

Ліна Костенко

1. Якби українці не були нацією, то вони давно були б уже не українці. Однак був же якийсь божественний вітер, що кидав покоління за поколінням на боротьбу саме за цей народ, за цей шматок землі, який Бог на планеті подарував саме українцям.

2. Де вже ті давні греки, де римляни, а історичне безсмертя їм гарантоване на віки... Або німці. Нація філософів і композиторів, хіба не так? Хто дав світові Бетховена, Гете, Шиллера, Гегеля, Канта, Ніцше? І хоч Бухенвальд недалеко від дуба Гете, і дуб той спиляний, і солдати вермахту відкривали на тому пні бляшанки – все одно не Гітлер визначає образ нації з його Геббельсом, що хапався за пістолет при слові «культура», і не Ельза Кох, а доктор Фауст і Лорелай над Рейном.

3. Кожній нації є за що посипати собі голову попелом. Тільки не треба тим попелом запорошувати очі наступних поколінь. Ніхто з нас, нині живущих, не може нести відповідальності за давні неспокутувані гріхи. Але кожен з нас зобов'язаний їх не повторити і не примножити.

II. Визначте, завдяки яким риторичним засобам лекторці вдалося активізувати увагу слухачів, надати виступу емоційності, образності, аргументованості, виділити основну думку.

III. З'ясуйте, скориставшись тлумачним словником, лексичне значення слів «гуманітарний», «аура», «нація», «ідентифікація».

24. Знайдіть у мережі Інтернет повний текст лекції Ліни Костенко «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала» й прочитайте вступну частину. Яким трьома ключовими поняттями промови дає визначення авторка? Як вона тлумачить ці поняття? Чи вдалося письменниці підготувати слухачів до сприйняття основної частини промови?

Прагни не до того, щоб добитися успіху, а до того, щоб твоє життя мало сенс (А. Ейнштейн)

Успіх

25. I. Прочитайте фрагмент промови Марка Цукерберга перед випускниками Гарвардського університету. Визначте комунікативне призначення промови. Виконайте завдання, подані після тексту.

УСЕ В НАШИХ СИЛАХ

Зуміти створити світ, де в кожного буде відчуття мети, – виклик для нашого покоління.

Я згадую вечір, коли запустив Facebook з маленької кімнати у своєму гуртожитку. Я пішов у піцерію зі своїм другом Кей Ексом. Тоді я сказав йому, що радий можливості об'єднати Гарвард, але колись хтось зможе об'єднати весь світ. Я навіть не підозрював, що цими «кимось» зможемо стати ми. Адже ми були звичайними студентами й нічого про це не знали. Існували відомі технологічні компанії з величезними ресурсами, і я думав, що це зробить якась з них. Але сама ідея того, щоб усі люди були об'єднані, здавалася нам дуже простою й зрозумілою. І ми з кожним днем ішли до цього... До створення Facebook я розробляв ігри, чати, програми для навчання й програвання музики. Джоан Роулінг дванадцять разів відмовляла в публікації «Гаррі Поттера», а Бейонсе довелося написати сотні пісень до Halo. Успіх приходить тоді, коли є право на помилку.

У кожного покоління є велике й важливе досягнення. Понад 300 тис. людей працювали, щоб відправити людину на Місяць. Мільйони волонтерів роблять щеплення дітям від поліомієліту по всьому світу. Ще мільйони людей побудували греблю Гувера... Прийшла й наша черга визначитися, який значущий суспільний проект обрати.

Як щодо того, щоб зупинити зміну клімату заради збереження планети й залучити мільйони людей до використання сонячних батарей? Як щодо того, щоб вилікувати всі хвороби й залучити добровольців поділитись інформацією про своє здоров'я та геном?.. Як щодо того, щоб модернізувати демократію, щоб кожен міг голосувати онлайн? Як щодо того, щоб персоналізувати освіту, щоб кожен мав змогу навчатися? Це в наших силах. Глобальні зміни починаються з малого – із нас самих (М. Цукерберг, засновник соціальної мережі Facebook).

II. Завдання до тексту.

1. Знайдіть у тексті риторичні запитання, визначте їхню роль. Чи допомагають вони автору досягти мети виступу? Обґрунтуйте відповідь.
2. Поясніть, як ви розумієте сказане у виділеному реченні.
3. Який значущий спільний проект, на вашу думку, потрібно реалізувати сучасному поколінню на міжнародному рівні? А на рівні вашого міста (села, області)?
4. Чим співзвучний текст промови з висловленнями, поданими нижче? Про які секрети й складники успіху говорять автори?

ПІДГОТОВКА ТА ВИГОЛОШЕННЯ ТЕКСТУ ПРОМОВИ

26. Прочитайте висловлення відомих людей. Чи з усіма думками ви погоджуєтесь?

✓ Я не можу керувати напрямком вітру, але завжди можу так поставити вітрила, щоб досягти своєї **МЕТИ** (О. Уайльд).

УСПИХ – це здатність крокувати від однієї невдачі до іншої, не втрачаючи ентузіазму (В. Черчилль).

Успішна людина – завжди неймовірний художник своєї уяви. **УЯВА** багата важливіша за **ЗНАННЯ**, бо знання обмежені, а уява – безмежна (А. Ейнштейн).

Не шукай **ЩАСТЯ** за морем (Г. Сковорода).

Іти шляхом, яким колись ішли інші, – розумне рішення; тому **ПРОГРЕСУ** можуть досягти тільки ті, хто приймає «нерозумні» **РІШЕННЯ** і йде власним шляхом (С. Джобс).

Ідучи до успіху, забудьте такі фрази: я зайнятий; мені бракує **НАТХНЕННЯ**; я надто стомився; я не готовий до цього; не буду цього робити, бо результат не гарантований; я не гідний цього; мені постійно не **ЩАСТИТЬ** (А. Тан).

27. **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ**. Що, на вашу думку, означає бути успішним? Кого з відомих українців ви вважаєте успішним? Чому?

28. Підготуйте текст промови (1,5–2 стор.), використавши тропи та риторичні фігури, на одну з поданих тем: 1. Секрети успіху. 2. Історія одного успіху. 3. Перші кроки для досягнення мети. 4. Як стати успішним. Виголосіть промову в класі.

29. Виконайте тестові завдання.

1. Метонімія є в реченні

- А Брехня мов куля зі снігу, бо що далі котиться, то більша стає (Нар. творчість).
- Б Перегукувалися балкони через вулицю-ріку (С. Журахович).
- В Горить-тремтить ріка, як музика (П. Тичина).
- Г Блакитні планети твого дитинства. Цвіт слова народного (Олесь Гончар).

2. Риторична фігура, яка створює ефект діалогу, є в реченні

- А Мусимо зробити світ безпечним для демократії (В. Вільсон).
- Б Ми не боїмося ніяких переговорів, але ми ніколи не вестимемо переговори через страх (Д. Кеннеді).
- В Така таємниця агави: вона цвіте, щоб умерти, і вмирає, щоб цвісти (М. Коцюбинський).
- Г Чи потрібні людині зміни, якщо вона усім задоволена? (О. Квітневий).

3. Градація є в реченні

- А Хто поверне в рабство ту країну, де стяг свободи затрепетав? (М. Рильський).
- Б Єдине, чого нам треба страхатися, – це самого страху (Ф. Рузвельт).
- В Минали дні, тижні, місяці, роки... (О. Квітневий).
- Г Душа зруйнована, як Троя, своїх убивць переживе (Л. Костенко).

4. Установіть відповідність між реченням і риторичною фігурою, яка в ньому є.

Речення	Фігура
1 Увесь вітряк відразу вибухнув реготом (М. Стельмах).	А антитеза
2 Співають солов'ї, щебечуть садки, витьохкують дерева... (Є. Гуцало).	Б градація
3 Є сотня мов, а правда лиш одна (М. Рильський).	В повторення
4 ...Не зляка ні страждання, ні горе, ні смерть (Леся Українка).	Г метонімія
	Д метафора

5. Прочитайте фрагмент промови.

Християнська культура – це не тільки церковна тематика у творах літератури й мистецтва, а й культура християнської поведінки, у якій нема місця ненависті до ближнього, але є відкритість серця для вмісту нової Христової заповіді: щоб ми любили одне одного (Д. Степовик).

Провідною риторичною фігурою в тексті є

- А антитеза
- Б риторичне запитання
- В градація
- Г порівняння

Конкурс ораторів

Проведіть у навчальному закладі у вільний від уроків час конкурс з ораторського мистецтва, під час якого кожен з учасників має виступити з короткою промовою.

Час виступу – 3–4 хвилини.

Орієнтовні теми промов: «Ігromанія – хвороба ХХІ століття», «Учнівське самоврядування: міф чи реальність?», «Скажи наркотикам – ні!», «Реклама – психологічний терорист», «Є характер – будуть перемоги», «Чесність – норма, а не аномалія», «Красномовство – ключ, що відчиняє двері й серця» та ін.

Високої оцінки заслуговує промова, у якій глибоко розкрита тема, відчувається самостійність мислення ритора, доречно використано тропи й риторичні фігури.

Запросіть батьків, учителів, друзів.

Культура мовлення

Розрізняймо

СІЗІФІВ ЧИ СІЗІФОВИЙ?

Усім відомий вислів *сізіфова праця* (або ще *сізіфів труд*), тобто «безплідна, важка, нескінченна, а то й зовсім непотрібна праця». Словосполучення рівноцінне іншому – *праця Сізіфа*, так само утворюється, як батькова праця (батьків труд) – праця (труд) батька.

Іноді можна почути й сізіфовий, батьковий. Чи правильно це? Ні, не правильно. *Сізіфів, батьків* – присвійні прикметники, вони вказують на належність чого-небудь певній особі: *праця (труд) належить Сізіфові (батькові)*, пор.: *батьків портфель – портфель батька*.

А суфікс *-овий* указує лише на відношення до якогось матеріалу або взагалі на певну ознаку за її джерелом: *березовий, святковий* та ін.

Отже, правильні вислови *сізіфова праця (сізіфів труд)*, *батькова праця (батьків труд)* (За матеріалами Інституту української мови).

Бережливий. Ощадливий, економний, дбайливий (*бережливий господар, керівник*).

Бережний. Який уміє берегти що-небудь, дбайливо поводитися з чим-небудь (*бережне ставлення*).

Бережливо, прислівник. У сполученні: *бережливо витратити, збирати, використовувати щось*.

Бережно, прислівник. У сполученні: *бережно ставити, класти, брати, ставитися*.

Антисуржик

Правильно	НЕправильно
чинне законодавство	діюче законодавство
активна речовина	діюча речовина
впливовий важіль	діючий важіль
дійові особи	діючі особи
активний (незатухлий) вулкан	діючий вулкан

Корисно знати

УЗЯТИ ДО УВАГИ – УЗЯТИ ДО ВІДОМА

Ці два вислови є взаємозамінні, близькі за змістом. *Брати (узяти) до уваги* означає «зважати / зважити на що-небудь, урахувати щось». При цьому від людини вимагається зосередженість думки, зору, слуху щодо якого-небудь об'єкта.

Вислів *узяти до відома* означає «усвідомлювати ту чи іншу зорову чи слухову інформацію», а отже, указує на вищий ступінь реакції людини на навколишні об'єкти дійсності.

У діловому спілкуванні слово «увага» вживається також у сполуках типу «*Це заслуговує на увагу*», «*Цьому питанню варто приділити особливу увагу*». Звертаючись до аудиторії, кажуть: «*Прошу уваги*», «*Прошу Вашої уваги, шановні колеги*» (С. Бирик).

МОЯ СТОРІНКА

Як це було

СИЛА ВОДИ

Слово вода стало центром багатьох приказок, прислів'їв, фразеологізмів, у яких образно визначається поведінка людини. Тих, хто веде нечесний спосіб життя, *виводять на чисту воду*. Того, хто занадто запальний, іноді *обливають холодною водою*. Не подумайте тільки, що і справді ллють воду. У таких випадках досить спокійних, розважливих слів. Коли когось дуже ненавидять, воліють його *втопити в ложці води*.

Вода виявляє свою силу і в характеристиках людей. Про неробу кажуть, що він *не береться й за холодну воду*. Про того, хто вперто мовчить, – що він *набрав у рот води*. Про шахрая, який уникає покарання, – що він *виходить сухим із води*. Нерозлучних друзів часто називають *не розлий вода*. Базікало неодмінно *товче воду в ступі*, а тишко виявляє покірність і *сидить нижче від трави, тихіше від води*. А той, хто наперед не дуже вдало пророкує, *мов вилами по воді пише* (Н. Клименко).

І так буває

Про відомого англійського діяча двадцятих років ХХ століття *Ллойда Джорджа* розповідають, що одного разу в парламенті його критикувала жінка-депутат, яка закінчила свою промову словами «Якби я була вашою дружиною, то дала б вам випити отрути». Ллойд Джордж, не розгубившись, миттю відповів: «Шановна, якби ви були моєю дружиною, я б з радістю випив ту отруту».

Альберт Ейнштейн знайомив публіку зі своєю найскладнішою теорією відносності в ясній і доступній формі. Він жартував: «Коли молодий чоловік сидить з дівчиною цілу годину, ця година йому здається хвилиною. Але якщо його посадити на розжарену піч, хвилинка буде здаватися йому більшою за годину. Усе відносно».

Цікаво знати

ПРО МАСЛО, БУТЕРБРОД І САНДВІЧ

Слово **масло** утворено від *мазати* й означало спочатку те, що в нас існує під назвою мазь. Ним мазали не хліб, а тіло, і було це не коров'яче масло, а те, що ми сьогодні звемо олією. Звичай натиратися олією пішов від греків і римлян. Ця процедура замінювала використання мила, якого тоді ще не було, частково захищала тіло від холоду й спеки. **Олія** (грецьке *ελεον*) дістала свою назву від плодів, з яких її виготовляли, – оливок.

Слово **бутерброд** німецьке, воно складається з двох слів: буттер – «масло» і брот – «хліб». Проте в нас це слово набуло значно ширшого, ніж первісне, значення: це може бути хліб із сиром, ковбасою, повидлом, варенням, медом, а от масла в ньому може й не бути.

Про **сандвіч** розповідають таку історію: лорд Джон Монтег'ю Сандвіч був пристрасним гравцем. Не бажаючи відриватися від карт для того, щоб повечеряти, він придумав новий, зручний для нього вид бутерброда: шматочок телятини, шинки або сиру він клав між двома скибками хліба (За А. Коваль).

Ми з дитинства вивчаємо мови.
Не залишайте цього потрібного
для думки заняття й далі.

І. Вихованець

МОРФОЛОГІЧНА НОРМА

Морфологія (грец. *morphe* – форма, *logos* – слово, учення) – це розділ мовознавства, що вивчає слова як частини мови.

§ 5. ПРИКМЕТНИК. ВІДМІНКОВІ ЗАКІНЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Про творення присвійних прикметників, особливості відмінювання прикметників, а також про прикметники, що перейшли в іменники

ПРИГАДАЙМО. Що таке прикметник? Чим якісні прикметники відрізняються від присвійних?

30. А. Порівняйте закінчення іменників і прикметників жіночого роду в орудному відмінку однини. Зверніть увагу, що наведені слова мають основу на м'який або шиплячий приголосний.

кручею
тишею
кузнею

пахучою
милішою
художньою

Б. Поставте усно прикметники в орудному відмінку однини, користуючись поданими вище прикладами.

Робоча, ведмежа, всесвітня, вишнева.

В. Зробіть висновок про закінчення прикметників жіночого роду в орудному відмінку однини. Чи однакове це закінчення із закінченням іменників м'якої та мішаної груп в аналогічній формі?

Групи прикметників за значенням

Група	Що позначають	Приклади
Якісні	ознаку предмета, яка може бути в ньому в більшій чи меншій мірі	<i>добрий (добріший, менш добрий)</i>
Відносні	ознаку предмета за його відношенням до інших предметів	<i>гречаний, дощовий, кришталевий</i>
Присвійні	приналежність чого-небудь особі або тварині	<i>батьків, сестрин, Марійн, тюленевий</i>

ДОВКІЛЛЯ

31. I. Прочитайте текст. Укажіть тематичні речення.

БЕРМУДСЬКИЙ ТРИКУТНИК

Свого часу на сторінках багатьох газет можна було прочитати про таємничий Бермудський трикутник. Незбагненно, але в районі Атлантичного океану за дивних обставин безслідно зникали кораблі й літаки. Дехто із сучасників пов'язував ці незрозумілі зникнення з космосом, стверджуючи, що Бермудський трикутник – це «вікно» в космос. Усі **аномальні** явища неодмінно приписували інопланетянам.

Бермудський трикутник – специфічний район для літаків і кораблів. Тут можуть раптово виникати **локальні** урагани. Інколи метеорологічні служби не встигають вчасно попередити про зародження такого урагану, і він застає пілотів та моряків зненацька. Достовірно відомо, що рельєф морського дна в районі Бермудського трикутника дуже складний і постійно змінюється під дією вихороподібної течії.

Тому сьогодні вчені не бачать нічого протиприродного в катастрофах, які трапляються в цьому районі, і продовжують старанно вивчати секрети Бермудського трикутника (*З довідника*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Укажіть власні назви. Чи є в їхньому складі прикметники?
2. Поясніть лексичне значення виділених прикметників. Які вони за значенням – якісні чи відносні? Доберіть до них усно синоніми.
3. Випишіть п'ять словосполучень з прикметниками (на вибір). Позначте закінчення цих прикметників. Поставте усно питання від головного слова до залежного.

32. **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Яким чином, на вашу думку, люди можуть убезпечити себе від негативних наслідків тих чи тих природних катаклізмів?

КОЛО ДУМОК

33. Поміркуйте, чому в одному з поданих речень виділене слово – прикметник, а в іншому – іменник? Чи можуть обидва ці слова змінюватися за відмінками й числами? А за родами?

1. Важливо приймати рішення з думкою про майбутнє.
2. Майбутнє рішення стосується всіх нас.

34. I. Прочитайте прислів'я. У яких з них є прикметники, що перейшли в іменники?

1. Два хитрих мудрого не переважають. 2. Що темніша ніч, то ясніші зорі. 3. Ситий голодного не розуміє. 4. Добре ім'я дорожче за великі багатства (*Нар. творчість*). 5. Розумний б'є на те, що справді в його є.

II. Складіть і запишіть два речення зі словом *майбутнє* так, щоб у першому реченні воно було прикметником, а в другому – іменником.

Творення присвійних прикметників

Від іменників (назв осіб) I відміни*	→ за допомогою суфіксів -ин-, -ін- (-їн-)	<i>доччин, Софійн, Миколин</i>
Від іменників (назв осіб) II відміни*	→ за допомогою суфіксів -ів- (-їв-, -ов-, -ев-, -єв-), -івськ-	<i>батьків, батькова, Андрійв, Андрієва</i>
Від назв тварин	→ за допомогою суфіксів -ач- (-яч-), -ин-, -ін- (-їн-), -ов-, -ев-	<i>мішачий, орліний, тюленевий; АЛЕ: вовчий, ведмежий тощо</i>

* I відміна – іменники Ж. р. й Ч. р. із закінченнями *-а, -я* в Н. в. одн.
II відміна – іменники Ч. р. з кінцевим приголосним основи та із закінченням *-о* в Н. в. одн.; іменники С. р. із закінченнями *-о, -е, -я*.

35. Замініть подані словосполучення синонімічними з присвійним прикметником. Утворені словосполучення запишіть. Позначте суфікси прикметників.

ЗРАЗОК. *Планшет Андрія – Андрійв планшет.*

Телефон Аліни, рюкзак Максима, виступ Надії, самокат Тараса, ролик Сергія, брат Світлани, стіл брата, батько Назара, кімната сестри, твори Франка, блокнот учителя, голова тюленя, хвіст миші.

Зразок відмінювання прикметників м'якої групи

	Однина		Множина
Н.	безкраїй	безкрая	безкраї
Р.	безкрайого	безкрайої	безкраїх
Д.	безкрайому	безкраїй	безкраїм
Зн.	= Н. або Р.	безкраю	= Н. або Р.
Ор.	безкраїм	безкрайою	безкраїми
М.	на безкрайому (безкраїм)	на безкраїй	на безкраїх

Зразок відмінювання прикметників на -лиций (повнолиций, круглолиций)

	Однина		Множина
Н.	білолиций	білолиця	білолиці
Р.	білолицього	білолицьої	білолицих
Д.	білолицьому	білолицій	білолицим
Зн.	= Н. або Р.	білолицю	= Н. або Р.
Ор.	білолицим	білолицьою	білолицими
М.	на білолицьому (білолицім)	на білолицій	на білолицих

Зверніть увагу!

В орудному відмінку однини прикметники жіночого роду мають лише закінчення **-ою** (а не *-єю, -єю*). **НАПРИКЛАД:** *пахучою, найвищою, довговіою, круглолицьою, ранньою.*

попрацюйте в парах

36. Розподіліть і виконайте завдання: 1) записати словосполучення першої колонки в **родовому** відмінку однини; 2) записати словосполучення другої колонки в **орудному** відмінку однини. Перевірте одне в одного правильність виконання.

сестрин планшет
Андріїв скейтборд
доброзичливий погляд
дорожня валіза
безкрайня рівнина

Р. в.

Ор. в.

братів подарунок
Маріїна перемога
стародавній звичай
найвища круча
всесвітня мережа

ситуація

37. Уявіть, що ви з друзями (подругами) перебуваєте на садово-городній ділянці. Розкажіть їм про свою ділянку та працю на ній, або висловіть враження від побаченого чи міркування з цього питання (3–4 речення). Використайте щонайменше два поданих словосполучення в орудному відмінку.

- > **новітня технологія**
- > **свіжа городина**
- > **дружня порада**
- > **найвища врожайність**
- > **городня ділянка**
- > **достатня кількість**
- > **літня пора**

38. I. Запишіть словосполучення, ставлячи прикметники в потрібній формі.

З (білолиций) місяцем, на (безкрай) полях, від (безкрай) рівнини, (безкрай) степами, (безкрайній) степами, (довговій) дівчини, (короткоший) хлопця, (смагляволиций) парубка, (повнолиций) дівчат.

II. З одним поданим словосполученням (на вибір) складіть речення, ускладнене вставним словом (словосполученням).

39. I. Спишіть речення, ставлячи прикметники у відповідній формі. Підкресліть означення. У якому реченні прикметник виконує роль присудка?

1. Виробництво хліба із (житній) та (пшеничний) борошна має суттєві відмінності. 2. Кухарі ресторану бігають за (свіжий) городиною не на ринок, а на дах свого закладу. 3. Автоматизована система керування (дорожній) рухом працює на основі (супутниковий) зв'язку. 4. Жінка не одразу помітила (смагляволиций) підлітка, який нісся тротуаром на скейті (З випусків новин). 5. Ранок був чудовий. На (безкрайній) лазуровому небі – ні хмаринки (В. Гжицький). 6. Вночі горять (сторожовий) вогні (Л. Костенко).

II. Доберіть усно синоніми до виділеного прикметника.

40. I. Запишіть правильно слова. Підкресліть і поясніть вивчені орфограми.

Матч(о,е)вий, (не)впинний, алюміні(йо,є)вий, плеч(о,е)вий, свинц(о,е)вий, гірч(і,и)чний, хірург(і,и)чний, гімназ(і,и)чний, кавка(з,с)ький, солов'їн(н)ий, цін(н)ий, орлин(н)ий, добро/вільний, **одно/сторон(н)ий**, світло/коричневий, садово/парковий.

II. Складіть і запишіть по одному реченню з виділеними прикметниками у формі родового або орудного відмінка.

41. Виконайте завдання одного з варіантів.

A Складіть усно розповідь (7–9 речень) про родину друга (подруги) з використанням присвійних прикметників.

B Складіть усно опис (7–9 речень) зимового лісу з використанням відносних прикметників.

42. Виконайте тестові завдання.

1. Правильно утворено всі присвійні прикметники в рядку

- A Андріїв, мішачий, Наталчин
- B Миколів, качиний, Маріїн
- B братів, Світланів, Тарасів
- Г мамин, Сергіїн, Ларисин

2. Правильно утворено форму **орудного** відмінка однини обох прикметників у рядку

- A довгошиєю, безкраїми
- B поздовжнім, кругосвітньою
- B ведмежою, короткошиєм
- Г прийдешнім, білолицею

3. Неправильно утворено відмінкову форму прикметника в рядку

- A Р. в. безкрайньої
- B Д. в. безкрайній
- B О. в. безкрайнею
- Г М. в. на безкрайній

4. Прикметник, що перейшов в іменник, є в прислів'ї

- A Недобрий шлях веде в злий край.
- B Доброму каменю пісок не страшний.
- B Лінивий двічі ходить, а скупий двічі платить.
- Г І найменша іскорка зродить великий вогонь.

5. Через ДЕФІС треба писати всі прикметники в рядку

- A синьо/жовтий, східно/український, старий/престарий
- B мовно/літературний, історико/культурний, чужо/земний
- B чорно/гривий, осінньо/зимовий, гірко/солоний
- Г північно/західний, темно/зелений, військово/морський

§ 6. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ ПРИКМЕТНИКОВІ СУФІКСИ ТА ПРЕФІКСИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ СУБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНКИ

Про творення форм вищого й найвищого ступенів порівняння, про синонімію, а також про надмірний вияв чи недостатню інтенсивність ознаки

43. А. Зіставте записи з прикметником вищого ступеня порівняння. Яку помилку допущено в другій колонці?

Правильно	НЕправильно
<i>кращий за інших</i>	<i>кращий інших</i>

Б. Зіставте записи з прикметником найвищого ступеня порівняння. Яку помилку допущено в другій колонці?

Правильно	НЕправильно
<i>найбільш сміливий</i>	<i>найбільш сміливіший</i>

В. Зробіть висновок про те, яких помилок потрібно уникати під час уживання прикметників вищого й найвищого ступенів порівняння.

Творення ступенів порівняння якісних прикметників

ВИЩИЙ СТУПІНЬ		НАЙВИЩИЙ СТУПІНЬ	
Проста форма	Складена форма	Проста форма	Складена форма
Використовуємо суфікси -ш-, -іш-	Додаємо слова більш, менш до звичайної форми прикметника	Додаємо префікс най- до простої форми вищого ступеня	Додаємо слова найбільш, найменш до звичайної форми прикметника
<i>дальший</i> <i>рідніший</i>	<i>більш далекий</i> <i>менш рідний</i>	<i>найдалший</i> <i>найрідніший</i>	<i>найбільш далекий</i> <i>найбільш рідний</i>

Зміна звуків
При утворенні простої форми вищого ступеня порівняння кінцеві приголосні кореня [г], [ж], [з'] разом із суфіксом [ш] змінюються на [жч]. **НАПРИКЛАД:** *дорожчий, вужчий, тяжчий, нижчий, дужчий, ближчий, важчий.*

Додаткові засоби
Значення найвищого ступеня можна посилити префіксами **як-, що-**. **НАПРИКЛАД:** *якнайвищий, щонайвищий.*
Інколи найвищий ступінь виражають додаванням до вищого ступеня сполучень *від усіх, над усе, за всіх*. **НАПРИКЛАД:** *тихіший від усіх, миліший над усе.*

Винятки

Не мають ступенів порівняння:

- ✓ прикметники, що виражають абсолютні ознаки, не порівнювані щодо міри вияву (*сліпий, лисий, босий, голий, живий, порожній, готовий*);
- ✓ складні прикметники (*кисло-солодкий, чорноокий*);
- ✓ прикметники з префіксами *пре-, за-, над-, без-, архі-, супер-, ультра-, екстра-* (*предобрий, заважкий, надлегкий*);
- ✓ прикметники із суфіксами *-еньк-, -есеньк-, -езн-, -енн-, -ущ-, -уват-* (*тихенький, старезний, жовтуватий*).

Зверніть увагу!

Ступені порівняння можуть мати лише якісні прикметники.

Досягнення

44. I. Прочитайте текст. Укажіть фрагменти, у яких ідеться про вагомість наукового здобутку Олени Полонської.

ЇЇ ПОКЛИКАННЯ – НЕБЕСНА МЕХАНІКА

На її честь названо планету, про неї знімають фільми та пишуть книги. Так коротко неможливо розповісти про відому українку, учену зі світовим іменем Олену Полонську.

Небесна механіка — один з розділів теоретичної астрономії. Саме українка відповіла на складні питання, які не давали спокою астрономам усього світу. Ідеться про дослідження руху комет і спробу відповісти на запитання: звідки беруться ці загадкові, майже примарні об'єкти. Спираючись на власні методики та програми, Олена Полонська першою у світі розробила безперервну числову теорію руху **комети Вольфа** за весь історичний період її спостережень (1884–1984). Учена підтвердила гіпотезу щодо захоплення комет **Сонячною системою** й дослідила їхній рух за 400 років. Завдяки точним розрахункам Олени Полонської астрономи відшукали багато «загублених» комет (*Із журналу*).

II. Знайдіть у тексті прикметники, які можуть мати ступені порівняння, і утворіть просту та складену форму вищого ступеня цих слів (письмово).

III. Обґрунтуйте написання слів з великої та малої літери у виділених сполученнях.

Культура мовлення

Слово **самий** з прикметниками ніколи не вживаємо, замість нього треба використовувати префікс **най-**. **НАПРИКЛАД:** *найкращий* (а не *самий кращий*).

✓ Помилкою є додавання слів *більш, менш, найбільш, найменш* до простої форми вищого ступеня. **НАПРИКЛАД:** *менш яскравий* (а не «*мени яскравіший*»).

✓ Порівняння приєднуємо до прикметників вищого ступеня обов'язково за допомогою слів **ніж** (таке порівняння виділяємо комами), **від, за**. **НАПРИКЛАД:** *кращий за всіх* (а не «кращий усіх»).

ПОРІВНЯЙМО:

Правильно	Неправильно
найточніший	самий точний
більш точний; точніший	більш точніший
менший від неї	менший неї
менший за неї	
менший, ніж вона	
найдорожча; дорожча за всіх	найдорожча за всіх
день довший	день довше

45. I. Утворіть (де можливо) та запишіть просту й складену форми вищого й найвищого ступенів порівняння поданих прикметників. У яких словах відбулися зміни звуків?

Переконливий, близький, дорогий, преспокійний, свіжесенький, дочерний, синьоокий.

II. З однією утвореною формою складіть і запишіть речення.

ситуація

46. Висловте думку (2–4 речення) щодо наведеної нижче тези, використовуючи прикметники вищого ступеня порівняння. Ви можете скористатися наведеними аргументами.

Краще харчуватися вдома, ніж у ресторанах.

погоджуюся погоджуюся частково не погоджуюся

Орієнтовні аргументи

- приготовані власноруч страви дешевші
- домашня їжа корисніша
- ресторанна їжа смачніша
- домашнє харчування потребує більше часу
- у ресторанах креативніший інтер'єр
- удома більш спокійна атмосфера

47. Відредагуйте письмово речення. Поясніть помилки. Скористайтеся поданою вище таблицею.

1. Олег **самий** веселий у групі. 2. Північна частина озера Синевір **набагато** глибша південної. 3. **Найбільш** цікавішою була розповідь Наталі. 4. У природі **алюміній** більш поширений заліза. 5. Я **знаю** більш простіший варіант розв'язання задачі. 6. Рівень Каспійського моря на 28 м **нижчий** рівня Світового океану.

два – чотири – усі разом

48. Заповніть місця пропуску в реченнях поданими словами. Ви можете використати кожне слово лише один раз.

толерантний, спритніший, найвищий

1. Назар _____ у класі. 2. Остап більш _____.
3. Вася _____ за всіх.

49. Виберіть чотири прикметники й запишіть з кожним з них по два речення так, щоб у першому цей прикметник було вжито в простій формі вищого (або найвищого) ступеня порівняння, а в другому – у складеній формі.

Близький, рідний, популярний, милий, улюблений, щирий, дружній, дорогий, спритний, дзвінкий, потужний, мелодійний, доброзичливий, вигідний, обґрунтований, різкий, талановитий, відповідальний.

50. I. Прочитайте виразно речення, замінюючи форми ступенів порівняння прикметників синонімічними.

1. Відомо, що мова – найважливіший маркер національної самоідентифікації (*І. Малкович*). 2. Більший за всіх хижак серед птахів – кондор, що живе в Андах (*З енциклопедії*). 3. Підгорецький замок, по праву **охрещений** «українським Версалем», вважається найкрасивішим із замків Золотої підкови. 4. Тепер аграріям у **південному** степу буде вдосталь дніпровської води, а отже, будуть щедріші **овочеві** плантації та рисові чеки. 5. Зазвичай, що **угіддя** ближче до хмар, то трави слабші. 6. Нові технології, які **прийшли** в будівництво, дають змогу зробити наші оселі більш теплими й затишними (*Із засобів масової інформації*).

II. Поясніть лексичне значення слова *самоідентифікація*, ужитого в першому реченні.

III. Назвіть орфограми у виділених словах.

Якість ознаки

Для вираження різних рівнів вияву ознаки (недостатній, помірний, надмірний) використовуємо:

- ✓ прикметники з **прислівниками** *дуже, вельми, занадто, напрочуд, вкрай, надзвичайно, не в міру, зовсім, особливо, трохи, мало, децю, злегка* та інші (*занадто великий, ледве помітний*);
- ✓ прикметники із **суфіксами** та **префіксами** зі значенням суб'єктивної оцінки (*тонкуватий, зеленуватий, старенький, височенний, широчезний, злющий, всесильний, пресмачний, завеликий, надпотужний*).

51. I. Доберіть до кожного з поданих прикметників і запишіть по дві форми для вираження недостатнього, помірнього чи надмірного рівня вияву ознаки.

ЗРАЗОК. *Різкий – різкуватий, занадто різкий.*

Дзвінкий, широкий, переконливий, потужний, глибокий, вразливий.

II. З двома дібраними формами (на вибір) складіть і запишіть по одному реченню.

52. I. Спишіть речення, уставляючи на місці пропуску прикметник із суфіксом чи префіксом зі значенням суб'єктивної оцінки або сполучення «прислівник + прикметник».

1. Нам приготували лате, яке мало ... аромат ванілі. 2. Сьогодні ... день для початку нових справ. 3. У всіх районах пройшли ... дощі. 4. Іринин тато – командир ... морського корабля. 5. До бабусиної хати вела ... стежка. 6. Піцу їли із задоволенням, хоча корж її був

II. У першому й другому реченнях визначте частини мови (надпишіть скорочено над словами).

53. Виконайте завдання одного з варіантів (на вибір).

A Випишіть із «Книги рекордів України» 4–6 речень з прикметниками у формі вищого й найвищого ступенів порівняння.

B Укладіть перелік назв премій, конкурсів, рейтингів з використанням прикметників вищого й найвищого ступенів порівняння.

 54. Виконайте завдання одного з варіантів (на вибір).

A Складіть текст (6–8 речень) порівняльної характеристики двох гаджетів, фільмів, комп'ютерних програм тощо з використанням прикметників вищого й найвищого ступенів порівняння.

B Складіть діалог у розмовному стилі (8–10 реплік), використавши прикметники, що містять суб'єктивну оцінку обговорюваних об'єктів.

55. Виконайте тестові завдання.

1. Форми ступенів порівняння можна утворити від прикметника

- A досвідчений B зеленуватий
B залізний Г величезний

2. Форми ступенів порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка

- A потужний, холодний, гнідий
B суперскладний, цікавий, злий
B вразливий, старанний, чесний
Г сліпий, глибокий, добрий

3. Неправильно утворено форму прикметника в рядку

- A активніша, більш теплий
B повільніший, менш завзятіший
B дужчий, найдружніша
Г найсміливіша, скромніший

4. Граматичну помилку допущено в рядку

- A легший за воду B вищий брата
B важливіший над усе Г веселіший від усіх

5. Букву *н* на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

- A жадан..ий, пісен..ий, неоцінен..ий
B височен..ий, священ..ий, безвин..ий
B туман..ий, шален..ий, числен..ий
Г недоторкан..ий, баклажан..ий, гречан..ий

§ 7. ПРИСЛІВНИК. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ

Про роль прислівників у мовленні, їхні розряди за значенням, а також про творення вищого й найвищого ступенів порівняння

ПРИГАДАЙМО. Що таке прислівник?

 56. **A.** Визначте лексичне значення виділених слів, поставте до них питання. Поміркуйте, яке з них змінюється за родами, числами й відмінками. У якому реченні виділене слово – прислівник?

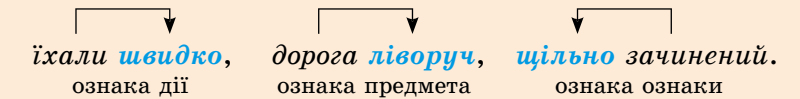
1. Найкраще місто планети.

2. Тут жити найкраще.

B. Складіть усно речення з прикметником *глибше* та прислівником *глибше*.
B. Зробіть висновок, як розрізнити однозвучні прикметники й прислівники.

Лексичне значення

Прислівник означає ознаку дії, ознаку предмета чи ознаку іншої ознаки. **НАПРИКЛАД:**

Розряди за значенням

За значенням прислівники поділяють на якісно-означальні (*спокійно*), кількісно-означальні (*двічі*), способу дії (*уголос*), місця (*вгорі*), часу (*вдень*), причини (*згарячу*), мети (*навмисне*).

Морфологічні ознаки

Прислівники **не змінюються**. Вони не мають закінчень:
високо[^], здалеку[^], бігом[^], зліва[^].

57. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки й замінюючи виділені слова синонімами.

1. «Ревізор» **несподівано** навідався в (супер)маркет та (міні)готель у Дніпрі. 2. Лісівники Віннич(ч)ини **повсякчас** дбають як про охорону довкіл(л)я, так і про безпеку жит(т)єдіяльності. 3. В умовах економічної (не)стабільності багато хто квапливо переводить дол(л)ари в євро й навпаки. 4. (На)весні в Харкові посадили дерева із застосуванням технології поливання під корінь, яка дає змогу рясно підживлювати вологою саджанці. 5. На День міста в Одесі скрізь веселоці й звідусіль звучить музика (*З Інтернету*).

II. Підкресліть прислівники відповідно до їхньої синтаксичної ролі. На які питання відповідають ці слова?

КОЛО ДУМОК

58. Поміркуйте, чому в першому й другому реченнях виділені слова – прислівники, а в інших – прийменники.

1. Село **впоперек** перетинали річечки з численними кладочками (*Ірина Вільде*).
2. Зрозумівши Лесин маневр, Юрій пішов **напереріз** (*А. Хижняк*).
3. **Упоперек** цієї кімнати стояли великі шафи (*О. Іваненко*).
4. Таїр та Іса хвалько вилетіли **напереріз машині** (*Т. Масенко*).

Ступені порівняння

Прислівники, які утворені від якісних прикметників (*теплий – тепло*), можуть мати просту й складену форми **ступенів порівняння**. Ступені порівняння прислівників творимо подібно до прикметників:

Вищий ступінь	Найвищий ступінь
швидше	найшвидше
більш швидко	найбільш швидко

Винятки

Не мають ступенів порівняння прислівники з префіксами *пре-*, *за-* та суфіксами *-еньк-*, *-есеньк-* (*забагато, тихенько*).

Додаткові засоби

Значення вищого ступеня можна **посилити** словами *значно, набагато, куди, ще, трохи*. **НАПРИКЛАД:** *значно тепліше, куди швидше, трохи вище*.

Значення найвищого ступеня можна посилити префіксами *як-, що-*. **НАПРИКЛАД:** *якнайтепліше, щонайповніше*.

59. Утворіть (де можливо) і запишіть просту й складену форми вищого й найвищого ступенів порівняння поданих прислівників.

Практично, близько, преспокійно, свіженько, рішуче, тяжко.

60. Відредагуйте письмово речення. Поясніть помилки.

1. У спеку люди почуваються більш комфортніше в приміщеннях, обладнаних кондиціонером. 2. Їхати ранковим рейсом найбільш зручніше. 3. Саме краще тут весною, коли цвітуть вишні. 4. Я знаю історію краще географії. 5. Ліля намагалася ступати якнайтихесенько. 6. Нинішнього року пшеницю зібрали більш раніше. 7. Чиста совість – саме краще сгодійне.

ситуація

61. Пригадайте або уявіть перебіг якоїсь спортивної події. Вас попросили розповісти про неї. Складіть усну розповідь (4–7 речень) з використанням прислівників вищого й найвищого ступенів порівняння.

- швидше за всіх
- найвлучніше
- спритніше
- найкраще
- більш дружно

62. Прочитайте виразно речення, замінюючи форми ступенів порівняння прислівників синонімічними.

1. У неозорих херсонських степах зайців чи фазанів нині можна побачити частіше, ніж овець. 2. Рідкісна професія копача криниць ще затребувана: усе-таки мати на подвір'ї колодязь надійніше. 3. У гірській місцевості, на відміну від пониззя, косовиця стартує трішки пізніше (*Із засобів масової інформації*).

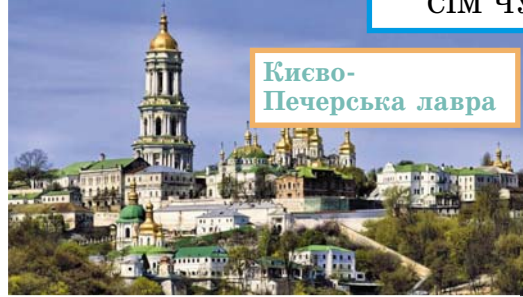
63. Виберіть чотири прислівники й запишіть з кожним із них по два речення так, щоб у першому цей прислівник було вжито в простій формі вищого (або найвищого) ступеня порівняння, а в другому – у складеній формі.

Відверто, близько, добре, вузько, вправно, погано, доречно, дружно, щиро, часто, дорого, спритно, дзвінко, потужно, мелодійно, доброзичливо, вигідно, обґрунтовано, різко, талановито, відповідально.

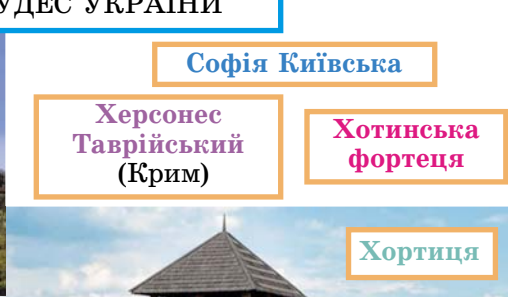

64. Напишіть есе про реальну чи віртуальну мандрівку до одного із семи чудес України. Використайте прикметники й прислівники вищого чи найвищого ступеня порівняння.

СІМ ЧУДЕС УКРАЇНИ

Києво-Печерська лавра

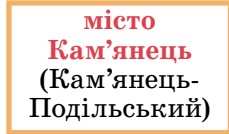
Софія Київська

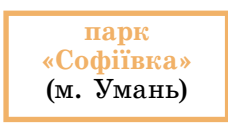
Херсонес Таврійський (Крим)

Хотинська фортеця

місто Кам'янець (Кам'янець-Подільський)

парк «Софіївка» (м. Умань)

65. Виконайте тестові завдання.

1. Прислівник є в реченні

- А Олень тренується найкраще.
- Б Озеро Світязь глибше, ніж Синевир.
- В Олена одягла зручніші чобітки.
- Г Нове приміщення комфортніше.

2. Виділене слово є прислівником у кожному поданому реченні, **ОКРІМ**

- А Він завжди був **поруч**.
- Б Гуляли **навколо** школи.
- В Дівчата сиділи **навпроти**.
- Г **Попереду** йде молодь.

3. **НЕ**правильно утворено форму прислівника в рядку

- А активніше, менш завзято
- Б повільніше, більш тепліше
- В вужче, найдружніше
- Г найсміливіше, скромніше

4. Правильно утворено форму прислівника в рядку

- А тугше
- Б дороще
- В вишче
- Г ближче

5. Виділені слова є прислівниками, і їх треба писати разом в обох сполученнях рядка

- А **в/середині** речення, подарувала **на/пам'ять**
- Б прочитала **на/пам'ять**, **на/зустріч** вибігла кішка
- В **в/середині** кипіла робота, кинути **до/купи** сміття
- Г **на/решті** він прийшов, урізався **в/гору**

§ 8. ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ

Про складні випадки відмінювання кількісних числівників на позначення десятків і сотень, а також дробових числівників

ПРИГАДАЙМО. Що таке числівник? Чим кількісні числівники відрізняються від порядкових?

66. А. Прочитайте форми числівника. Чи змінюється перша його частина? А друга?

Р. в. – п'ятдесяти
О. в. – п'ятдесятьма

Б. Прочитайте форми числівника. Чи змінюється перша його частина? А друга?

Р. в. – п'ятисот
О. в. – п'ятьмастами

В. Зробіть висновок про особливості відмінювання числівників на позначення десятків і сотень.

5–20, 30 Числівники від *п'яти до двадцяти, тридцять, кільканадцять* у всіх відмінках, крім називного, мають паралельні форми.

Н.	п'ять	сім
Р.	п'яти, п'ятьох	семи, сімох
Д.	п'яти, п'ятьом	семи, сімом
Зн.	п'ять, п'ятьох	сім, сімох
Ор.	п'ятьма, п'ятьома	сьома́, сімома
М.	(на/у) п'яти, п'ятьох	(на/у) семи, сімох

40, 90, 100 Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в усіх відмінках, крім називного й знахідного, мають закінчення *-а*. **НАПРИКЛАД:** *близько сорока днів, у ста будинках.*

Н.	сорок
Р.	сорока
Д.	сорока
Зн.	сорок
Ор.	сорока
М.	(на/у) сорока

Десятки, сотні У числівниках на позначення *десятків* (*п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят, кількадесят*) відмінюємо лише *другу* частину.

У числівниках на позначення *сотень* (від *двохсот* до *дев'ятисот, кількасот*) відмінюємо *обидві* частини. **ПОРІВНЯЙМО:**

	Десятки	Сотні	
Н.	шістдесят	шістсот	двісті
Р.	шістдесяти, шістдесятьох	шестисот	двохсот
Д.	шістдесяти, шістдесятьом	шестистам	двостам
Зн.	шістдесят, шістдесятьох	шістсот	двісті
Ор.	шістдесятьма, шістдесятьома	шістьмастами, шістьомастами	двомастами
М.	(на/у) шістдесяти, шістдесятьох	(на/у) шестистах	(на/у) двохстах

Зверніть увагу!

Правильно в орудному відмінку – *шістьмастами* або *шістьомастами*. НЕправильно – *шестистасти*.

Дробові

У **дробових** числівниках першу частину відмінюємо як відповідний **кількісний** числівник, а другу – як **порядковий**.

Наприклад:

Н.	дві п'яті	шість десятих
Р.	двох п'ятих	шести десятих
Д.	двом п'ятим	шести десятим
Зн.	дві п'яті	шість десятих
Ор.	двома п'ятими	шістьма десятими
М.	(на/у) двох п'ятих	(на/у) шести десятих

Дробові числівники *півтора, півторі, півтора́ста* (*півтора відра, півтори тисячі*) не відмінюємо.

Зверніть увагу!

Слова *півтора, кілька, декілька, кількадесят, кільканадцять, кількасот* є числівниками. До числівників можуть належати й слова *багато, небагато, мало, чимало*, якщо вони поєднуються з іменниками. **Наприклад:** *багато учнів, чимало призів.*

67. Спишіть речення, замінюючи цифри словами.

- На товари із жовтими цінниками діє знижка від 40 до 70 відсотків.
- Нині на планеті живе близько 350 видів акул.
- Ластівки розвивають швидкість до 20 кілометрів за годину.
- Текст проекту надруковано на 799 сторінках.
- Співбесіду з 85 абітурієнтами заплановано на 20 липня.
- Щодня на полі працювало від 100 до 170 чоловік.
- Розмір доплат збільшено на 12,7 відсотка.

68. I. Запишіть числівники у формі давального й орудного відмінків. Наведіть паралельні форми виділеного числівника.

Вісімнадцять, нуль, мільйон, кількасот, сто одинадцять, **шістсот двадцять п'ять**, тисяча вісімсот вісімдесят чотири, дві тисячі дев'яносто.

II. Один з поданих числівників (на вибір) у формі орудного відмінка введіть у речення.

попрацюйте в парях

69. Прочитайте по черзі одне одному фразеологізми, правильно вживаючи числівники. Поясніть значення двох висловів (на вибір).

Бути на (7) небі; ухопити в (обидва) жмені; пам'ятати до (7) віників; (5) колесо до воза; між (2) вогнів; (10) дорогою обминати; на всі (4) сторони; (7) одного не чекають; сидіти на (2) стільцях.

70. Прочитайте вголос арифметичні приклади, чітко вимовляючи числівники. Запишіть два приклади словами (на вибір).

1. Від 124 – 17.	3. Від 477 – 54.	5. До $6\frac{3}{4} + 2/7$.
2. До $3691 + 999$.	4. До $687 + 11$.	6. Від $90,6 - 14$.

71. Прочитайте вголос гумористичні тексти так, щоб викликати сміх у слухачів. Які слова ви промовите з гумором у голосі?

* * *

- Миколо, якщо в тебе є 50 гривень і ти попросиш у брата ще 50, скільки в тебе буде грошей?
- 50 гривень.
- Та ти просто не знаєш математики!
- Це ви не знаєте мого брата.

* * *

Ой, жінко, нездужаю! Якби ти мені зварила вареників. Та не вари більше 40 й не вари 40, бо не з'їм, а звари 39 та великих. Може, я з'їв та чи не одужав би.

ситуація

72. Уявіть, що ви з класом вирішили здійснити туристичну мандрівку в Карпати (Холодний Яр, шевченківськими місцями, Одесу, Львів). Вам доручили спланувати бюджет цього заходу. Озвучте бюджет, скориставшись за потреби поданими опорними словосполученнями (4–6 речень).

Бюджет мандрівки

- > витрати на харчування
- > спорядження коштуватиме
- > вартість проїзду
- > послуги екскурсовода
- > у розрахунках ураховано
- > загальний бюджет становить
- > витрати на одну особу

73. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як треба організувати мандрівку, щоб отримати від неї насолоду й позитивні емоції?

два – чотири – усі разом

74. З'ясуйте, у яких двох сполученнях допущено помилки. Запропонуйте правильні варіанти.

Три п'яті частини, із чотирма друзями, сто трьох сторінок, триста сорок дев'ятого, п'ятдесятма трьома, на сіми сторінках, однією сьомою, на дев'ятисотому кілометрі, чотирьохсот осіб.

75. Провідмініайте письмово числівники, особливу увагу звертаючи на орудний відмінок.

П'ятсот п'ятдесят, дев'яносто вісім.

76. Провідмініайте одне з поданих сполучень спочатку усно, а потім – письмово.

1. Сімсот сімдесят сім кілометрів. 2. Вісімсот вісімдесят вісім тонн.

77. Знайдіть неправильні форми числівників і запишіть їх правильно.

Двомастами сорока трьома, стами, трьохсот двадцяти сімох, п'ятмастами сорока одним, двадцятьома п'ятьома, двадцятьма дев'ятьма, тридцяти вісьми, ста сорока одним, шістьдесят сімох, восьмисот трьох, шестистами дев'яносто трьома, восьмистами п'ятдесятма сьома, восьмисот трьох, семидесятилітній.

78. Спишіть, замінюючи цифри словами.

Від 50 до 70 кілометрів, від 2/3 до 6/7, до 5,66 грама, із 6 друзями, 465 мішків, до 40 років, від 300 до 900 сторінок.

79. Спишіть текст, замінюючи цифри словами.

ТВАРИНИ-РЕКОРДСМЕНИ

Найшвидше по землі рухається гепард. Відомий випадок, коли він подолав відстань близько 650 метрів за 20 секунд, що відповідає середній швидкості 120 кілометрів за годину. У здатності прискорюватися гепард перевершує гоночний автомобіль: за 2 секунди нарощує швидкість від 0 до 72 кілометрів за годину (з довідника).

80. Доберіть і запишіть 10–15 прислів'їв і приказок, назв пісень, кінофільмів, художніх творів, що містять числівники.

81. Виконайте тестові завдання.

1. Граматично правильною формою Р. в. числівника сімсот є
А семисот Б сімохсот В семиста Г сімохста

2. Правильно написано всі словосполучення, ОКРІМ
А семидесяті роки В шістьдесяти відсотків
Б дискотека восьмидесятих Г десяти річний ювілей

3. Правильну відмінкову форму числівника *п'ятдесят* наведено в рядку

А Р. в. п'ятидесяти В Ор. в. п'ятдесяти
Б Д. в. п'ятдесяти Г М. в. п'ятидесятьох

4. НЕправильно вжито числівник у сполученні
А протягом чотирьох днів В після сто днів
Б із сімома учнями Г у восьми квартирах

5. НЕправильно утворено відмінкову форму числівника в реченні
А Українці дуже талановиті: до дев'яносто відсотків з них музикальні, здатні до музикування.

Б Понад двісті років тому на території Лівобережної України з'явилося це мальовниче село.

В Місяць мчить навколо Землі зі швидкістю три тисячі шістьсот вісімдесят один кілометр за годину.

Г Молоко містить близько ста різних речовин, має високі споживні властивості, зумовлені його хімічним складом.

§ 9. УЗГОДЖЕННЯ ЧИСЛІВНИКА З ІМЕННИКОМ

Про те, як поєднати числівник з іменником у всіх відмінках, про збірні числівники, а також про те, як позначити дату й години

ПРИГАДАЙМО. Які числівники називають дробовими, а які – збірними?

82. А. Визначте відмінок і число іменників у сполученнях із числівниками *два, три, чотири*.

Два коктейлі, три тролейбуси, чотири смайлики.

Б. Пригадайте, яке закінчення має слово *дубок* в уривку з пісні:

*Ой на горі два дубк..., два дубк..
Схилилися докупки.*

В. Зробіть висновок, у якому числі вживаємо іменники із числівниками *два, три, чотири*.

Цілі числа
2, 3, 4

Із числівниками *два, три, чотири* іменник уживаємо в **множині** в тому самому відмінку, що й числівник. При цьому в називному відмінку іменник зберігає **наголос** форми родового відмінка однини.

ПОРІВНЯЙМО:

Правильно	НЕправильно
два <i>мётри</i> три <i>місяці</i> чотири <i>но́мери</i> мн.	два <i>метра</i> три <i>місяця</i> одн. чотири <i>номера</i>

АЛЕ: *два громадянина, три вірменина* й подібні іменники із суфіксом *-ин-*; *два чоловіка* (людина, особа).

5 і більше

Із числівниками *п'ять і більше* в називному відмінку іменник уживаємо в **родовому відмінку множини** (кого? чого?). **НАПРИКЛАД:** *п'ять метрів, десять місяців*.

У **непрямих відмінках** іменник стоїть у тому самому відмінку, що й числівник. **НАПРИКЛАД:** *семи учнів, сімом учням, сімома учнями*.

Із числівниками *тисяча, мільйон, мільярд* іменник незмінно вживаємо в **родовому відмінку**. **НАПРИКЛАД:** *тисяча тонн, тисячею тонн, тисячі тонн*.

Дробові

При **дробових числівниках** (крім *півтора, півтори*), які означають кількість частин одного предмета, іменник незмінно вживаємо в **родовому відмінку однини**. При числівнику *півтора, півтори* іменник уживаємо за поданим нижче зразком. **НАПРИКЛАД:**

Н.	дві п'яті метра	півтора метра
Р.	двох п'ятих метра	півтора метра
Д.	двом п'ятим метра	півтора метрам
Зн.	дві п'яті метра	півтора метра
Ор.	двома п'ятими метра	півтора метрами
М.	(на/у) двох п'ятих метра	(на/у) півтора метрах

АЛЕ якщо до складу дробового числівника входять слова з **половиною, з чвертю**, то іменник пов'язуємо з цілим числом. **ПОРІВНЯЙМО:**

Правильно	НЕправильно
півтори <i>тонни</i> дві <i>треті кілограма</i> двом <i>третім кілограма</i> одн.	півтори <i>тонн</i> дві <i>треті кілограми</i> двом <i>третім кілограмм</i>
<i>два</i> з <i>половиною кілограми</i> мн. <i>п'ять</i> із <i>чвертю літрів</i>	<i>два</i> з <i>половиною кілограма</i> <i>п'ять</i> із <i>чвертю літра</i>

Зверніть увагу!

Іменники при складених числівниках уживаємо в тому відмінку, якого вимагає останнє слово: *двадцять три дні, двадцять п'ять днів*.

Збірні

Збірні числівники поєднуємо тільки з тими іменниками, які:
✓ є назвами **істот чоловічого роду**: *трое коней, семеро хлопців*;
✓ є назвами **неістот середнього роду** або назвами малих за віком тварин: *двое вікон, троє ведмежат*;
✓ мають форму лише множини: *четверо дверей, троє саней*.
Після збірних числівників (крім *обидва*), ужитих у називному відмінку, іменник ставимо в родовому відмінку множини: *двое коней, четверо учнів*.

Зверніть увагу!

З іменниками **жіночого** роду вживаємо тільки збірний числівник *обидві*. **Наприклад:** *обидві сестри, обидві дівчини*.

83. Спишіть словосполучення, ставлячи іменник у потрібній формі. Обґрунтуйте вибір форми.

Два (смартфон), двадцять чотири (комбайн), дві тисячі (тонна), з мільйоном (гривня), три (апельсин), дві п'яті (метр), чотири з половиною (процент), півтора (місяць), півтора (рік), сім (бутель), два (коктейль), чотири (кролик), десять (кролик), однієї цілої п'яти восьмих (відсоток), чотири (стілець), три (сантиметр), шістьдесят два (учень).

У називному відмінку
Числівник + Іменник
2, 3, 4 + Н. в. мн.
5 і більше + Р. в. мн.
дробовий + Р. в. одн.

КОЛО ДУМОК

84. Поясніть, чому в поданих реченнях іменник кілограм ужито в різних формах.

1. Купити три кілограми цукру.
2. У мішку п'ятдесят кілограмів цукру.
3. Додаємо дві треті кілограма цукру.
4. Засипати три з половиною кілограми цукру.

Безпека

85. Прочитайте вголос текст, правильно поєднуючи числівники з іменниками. Висловіть міркування щодо порушеної в тексті проблеми.

ЇЖТЕ НА ЗДОРОВ'Я

Здоров'я людини значною мірою залежить від харчування.

Здоровій людині дієтологи рекомендують їсти 4 (раз) на день. Якщо важко тримати перерви між основними прийомами їжі, допускається з'їсти яблуко, морквину, сухий хлібець, випити склянку соку. Їсти необхідно повільно, а після їди не можна відразу лягати спати. Найважливіший продукт – це чиста вода. Потрібно вживати 1,5–2 (літр)

негазованої води на день. Основою раціону мають бути овочі, фрукти, різні каші. Крім того, в ідеалі на день потрібно з'їдати 2 (грам) білка на 1 (кілограм) ваги. Інакше красивих м'язів, здорового й сильного тіла не буде. До речі, найбільше білків – від 15 (грам) – міститься в м'ясі, морепродуктах, яйцях, горіхах, квасолі, сої тощо, а найменше – від 0,4 до 1,9 (грам) – у грибах, ягодах, фруктах. Поширена думка, що жінці за один раз варто з'їдати не більше ніж 200 (грам) їжі, а чоловікові – не більше ніж 300 (грам).

Пам'ятаймо, що їжа повинна бути нашими ліками, а не ліки – їжею (3 посібника).

86. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Яким чином харчування впливає на здоров'я людини? Які продукти, страви, на вашу думку, слід уживати обмежено, а які допоможуть зберегти здоров'я?

87. I. Запишіть сполучення, вибравши з дужок потрібне слово.

Шестеро (кролів, ялинок), троє (відер, жолудів), десятеро (журналів, пасажирів), троє (сестер, братів), двоє (ножиць, дисків), четверо (оленят, школярів), десятеро (музикантів, балерин), двадцяттеро (днів, військових).

II. Складіть і запишіть складне речення з одним утвореним словосполученням (на вибір).

88. Заповніть вільні місця в реченнях поданими числівниками. Ви можете використати кожен числівник лише один раз.

чотири, двоє, шість, три з половиною, дві треті

1. Фільм іде _____ години.
2. Виорали _____ гектара.

3. Не голосувало _____ депутатів.
4. Минуло _____ років.
5. Пробігли _____ кілометри.

89. Відредагуйте усно речення.

1. На зустрічі глав держав були присутні три міністрів.
2. Золоті медалі вибороли на Олімпіаді шестеро спортсмени.
3. Сестри обоє ще досить молоді.
4. Уведено в експлуатацію п'ятеро житлових будинків.
5. Приблизно трьома тисячами тоннами.

попрацюйте в парях

90. Повідомте одне одному наведену інформацію, використовуючи різні варіанти конструкцій на позначення часу. Ви можете скористатися поданою нижче таблицею.

1. Зараз **09:00**
2. Фільм розпочнеться... **17:45**
3. Потяг Одеса – Тернопіль прибуває... **11:13**
4. Зустріч триватиме з **14:15** до **15:50**
5. Зустріньмося після **16:00**

Правильно	Неправильно
<i>одина́дцять година о шостій годині дев'ята тридцять пів на сьому за чверть дев'ята по сьомій</i>	<i>одинадцять годин у шість годин дев'ять тридцять пів сьомої за чверть дев'ять восьмий час</i>

91. I. Прочитайте вголос дати.

7 січня 2018 року, з 24 серпня 1991 року, на 14 жовтня 2019 року, з 1648 по 1657 рік, Визвольна війна 1648–1657 років, з 1 по 15 липня 1996 року, 1970–1980-ті роки.

II. Назвіть число й місяць, коли в Україні відзначають: Різдво, День Незалежності України, День українського козацтва.

попрацюйте в парях

ситуація

92. Уявіть, що ви вирішили відвідати під час канікул кілька заходів (вистави, фільми, екскурсії, виставки тощо). Аби зробити вибір, підійшли до каси. Візьміть участь у можливому в цій ситуації діалозі (8–12 реплік), що містить запитання й відповіді із числівниками на позначення часу й дат.

Можливі учасники діалогу:

- a) старшокласники (старшокласниці);
- б) касирка й старшокласник (старшокласниця).

93. Знайдіть у підручнику з історії два речення з датами історичних подій, а в підручнику з географії – два речення з кількісними даними (про розміри території, чисельність населення, особливості клімату тощо). Спишіть ці речення, замінюючи цифри словами.

94. Запишіть сполучення, дібравши правильну форму іменника.

120 (громадянин), 3 (громадянин), 4 (громадянка), 32 (харків'янин), 8 (харків'янин), 54 (болгарин), 70 (селянин), 4 (селянин), 3 (львів'янин), 44 (заробітчанин), троє (княнин), п'ятеро (дніпрянин).

княнин
княни
три княнина
п'ять княн

95. I. Спишіть, замінюючи цифри словами й ставлячи іменники в потрібній формі. Обґрунтуйте свій вибір.

5 (тонна); 2 (мандарин); 3 (йогурт); 4 (сирок); 0,12 (відсоток); 5,95 (сантиметр); 74 (літр); 3476 (кілометр); 1/3 (група); 1/8 (шлях); 102 (депутат); 2/3 (склянка); 2 (велосипед); 3 (кілограм); 2/3 (метр); 2 (нетбук); 500 (метр); 4 (українець); 7 (маркер); до 100 (тонна).

II. З одним поданим сполученням (на вибір) складіть і запишіть речення.

96. Виконайте завдання одного з варіантів.

A Складіть й озвучте оголошення приватного змісту, використавши числівники на позначення дат і часу.

B Складіть й озвучте графік чергування або індивідуальний розклад додаткових занять, використавши числівники на позначення дат і часу.

B Складіть розповідь про процес приготування певної страви чи проведення досліду з використанням власне кількісних, збірних і дробових числівників.

97. Виконайте тестові завдання.

1. Правильно поєднано числівник з іменником у рядку

A півтора бутлі **B** чотири мегабайти
B два з половиною літра **Г** три долара

2. Помилку допущено в рядку

A одна шоста відсотка, два тролейбуси
B дев'ять сотих гектарів, два океани
B три сайти, п'ять шостих кілограма
Г десять півнів, двадцять два трамваї

3. Правильно поєднано числівник з іменником у рядку

A десятеро учениць **B** три учня
B сорок чотири учня **Г** п'ятеро учнів

4. Потребує редагування речення

A Зараз за чверть сьома.
B Троє друзів зустрілися після канікул.
B Апельсини заважили два кілограми.
Г Мама прийшла в половині третього.

5. Граматично правильне продовження речення «Ми зустрінемося...» наведено в рядку

A ...в шість годин. **B** ...о дванадцятій годині.
B ...без п'ятнадцяти сім. **Г** ...о шостій годині десятій хвилині.

§ 10. УСНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ІЗ ЧИСЛІВНИКАМИ

Досягнення

98. I. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку.

БУДИНОК З ХИМЕРАМИ

У 1902–1903 роках у Києві було зведено дивовижну будівлю, яку ми називаємо Будинком з химерами. Цю споруду вважають вершиною творчості Владислава Городецького – одного з найвидатніших київських архітекторів кінця XIX – початку XX століття, справжнього романтика й невтомно мандрівника.

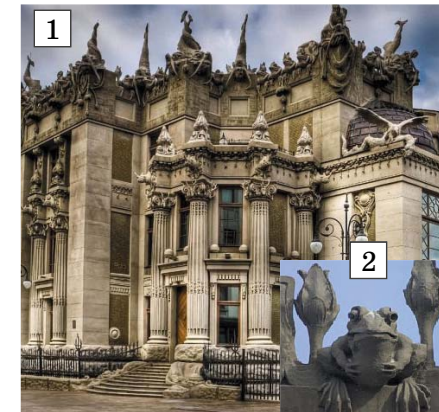
У світовій практиці немає нічого подібного. За оригінальністю задуму з київською будівлею може змагатися лише знаменитий будинок Каса Міла в Барселоні, який спорудив кількома роками пізніше, у 1905–1910 роках, іспанський архітектор-фантазер Антоніо Гауді.

Для свого дітища В. Городецький обрав дешеву ділянку землі, яка тривалий час пустувала через складність рельєфу. Кажуть, буцімто зведення будівлі пов'язане з тим, що архітектор посперечався зі своїм колегою Олександром Кобелевим: останній категорично заперечував реальність успішного проведення будівельних робіт на такій складній ділянці. Городецький це парі виграв, продемонструвавши власні творчі здібності.

Завершилося будівництво до 40-річного ювілею автора. Отож день народження Владислав Городецький святкував у власному будинку, у квартирі з десяти кімнат на першому поверсі.

Цю дивовижну споруду збудовано із цегли. З Банкової вулиці вона має три поверхи, а з протилежного боку – шестиповерхова. Усього було сім квартир: від двокімнатних до десятикімнатних. Крім необхідних допоміжних приміщень – кухні, ванної та туалету – були й льодовні, льохи, дров'яний склад (будинок опалювався), пральня, екіпажні й корівники, де тримали корів для мешканців – любителів свіжого молока.

Найвизначнішим у цій архітектурній пам'ятці є скульптурне оформлення з істот наземного й підводного тваринного світу: зображення морських міфічних чудовиськ, слонів, носорогів, антилоп, ящірок. Більшість істот мають спокійний і мирний вигляд. Слони, носороги, косулі, ящірки, жаби завмерли, споглядаючи вулиці. Київський архітектор зумів оживити важкий матеріал – бетон – зображеннями рослинності, рухом життя міфічних тварин і людей. Величезна кількість скульптур, створених фантазією 39-річного архітектора, і дала споруді її сучасну назву – «Будинок з химерами». Городецький сам робив креслення скульптур і шаблони для них на величезних аркушах картону в натуральну величину. За цими шаблонами італійський скульптор Еліа Салья виконав оформлення з високоякісного цементу.

1) Будинок з химерами (загальний вигляд); 2) фрагмент фасаду

Тематика зовнішнього оздоблення приміщення пов'язана із захопленням Городецького далекими подорожами та екзотичним полюванням у регіонах Азії та Африки. А бетонні скульптури фасаду виконано виключно з метою реклами художніх можливостей цементу. Цей матеріал у той час ще не мав великої популярності, тому виробник запропонував його архітектору безплатно в рекламних цілях.

Владислав Городецький мешкав у новій будівлі порівняно недовго: у 1913 р. він її продав (*Із книжки «100 найвідоміших шедеврів України»*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тип і стиль мовлення тексту.
2. Випишіть з тексту словосполучення із числівниками та складними словами, частиною яких є числівник (цифри запишіть словами).
3. Підготуйте складний план тексту.
4. Прочитайте текст удруге. Перекажіть за планом стисло прочитане (усно), використавши всі виписані словосполучення.

§ 11. ДІЄСЛОВО, ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ

Про неозначену та інші форми дієслова, доконаний і недоконаний вид, способи дієслова, а також про безособові дієслова

ПРИГАДАЙМО. Яку форму дієслова називають початковою та які її особливості? Чим дієслова дійсного способу відрізняються від дієслів умовного й наказового?

99. А. Зіставте групи слів. З'ясуйте, на які питання відповідають дієслова доконаного виду, а на які – недоконаного.

Доконаний вид
скачав фотографію
надішлю повідомлення

Недоконаний вид
скачував фотографію
надсилатиму повідомлення

Б. У якій з поданих вище колонок дієслова означають дію, завершену в минулому, або дію з вказівкою на її завершеність у майбутньому?

В. Зробіть висновок про ознаки дієслів доконаного й недоконаного виду.

Форми дієслова

Неозначена форма (що робити? що зробити?)	Особова форма (що роблю? що зроблю?)	Безособова форма на <i>-но, -то</i> (що зроблено?)
малювати	малюю	розмальовано

Дієприкметник (який?)	Дієприслівник (що роблячи? що зробивши?)
змальований	малюючи

Інфінітив **Неозначена форма дієслова (інфінітив)** – це початкова незмінювана форма дієслова, що означає дію або стан предмета узагальнено, без вказівки на час, особу, рід, число. Такі дієслова мають наприкінці суфікс *-ти (-ть)*. **НАПРИКЛАД:** *відчувати, відчувать*.

Дієприкметник

Дієприкметник – це відмінювана форма дієслова, що передає ознаку за дією і відповідає на питання *який? яка? яке? які?*
НАПРИКЛАД: *відірваний, розквітлий*.

Дієприслівник

Дієприслівник – це незмінювана форма дієслова, що передає додаткову дію предмета й відповідає на питання *що роблячи? що зробивши?* **НАПРИКЛАД:** *читаючи, підійшовши*.

Форма на -но, -то

Безособові дієслівні форми на *-но, -то* творимо від пасивних дієприкметників шляхом заміни закінчення на суфікс *-о*. **НАПРИКЛАД:** *прочитаний – прочитано*. Ці форми невідмінювані.

Підприємливість

100. І. Прочитайте уривок з фантастичної повісті Анатолія Костецького «Суперклеї Христора Тюлькіна». Чим цей уривок співзвучний з поданою ілюстрацією?

ФАНТАЗІЯ ТЮЛЬКІНА

Можливості суперклею, який винайшов Христофор Тюлькін, були безмежні. Ним, як сподівався хлопець, можна буде склеювати труби, мости, літаки, пароплави. Не треба нічого зварювати! А це, як підрахував Христофор, зекономить державі велику кількість металу. Можна буде склеювати й будинки – замість цементного розчину. Адже клей такий міцний, що йому нічого не страшно!

Христоророва фантазія сягала й у космічні далі. Він уявляв, як склеюють його клеєм космічні орбітальні станції, такі величезні, що на них вистачить місця для всього їхнього класу...

Од таких думок Христоророві аж у голові паморочилося!

От у їхнє невелике містечко злітаються найвидатніші вчені сучасності... Вони в захваті від клею й щиро дякують Христоророві за неперевершений винахід! А потім... Потім президент власноруч вручає йому орден і запрошує до Академії наук!..

Ех, ну й ну!.. Тюлькін аж прицмокнув язиком і поставив крапку (*А. Костецький*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть дієслова в неозначеній формі й утворіть від них особові дієслова теперішнього й майбутнього часу (письмово).

2. Випишіть три дієслова доконаного виду й доберіть до них форми недоконаного виду (письмово).

3. Два речення (на вибір) перебудуйте так, щоб особові дієслова було вжито у формі теперішнього часу (письмово).

III. Перебудуйте усно текст так, щоб розповідь ішла від імені винахідника суперклею – Христора, а всі особові дієслова було вжито лише у формі майбутнього часу.

В. Рекуненко. Новий світ

101. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи може, на вашу думку, фантазія стати поштовхом для успішної підприємницької діяльності? Що треба для того, щоб наші фантазії хоча б частково стали дійсністю?

102. I. Спишіть речення, уставляючи пропущені букви. Підкресліть дієслова як члени речення.

1. Нанизуємо радощі й жалі на нитку (не)скінченної розмови, і намистинки юних наших літ нам грані відкр(е,и)вають веселкові (Г. Дудка).
 2. І місяць падає у руки, (з,с)пинивши на секунду біг (О. Довгон'ят).
 3. Вулиця – як довга казка, яку можна оповідати без кінця (Н. Бічуя).
 4. Гіл(л)я вишневе (з,с)палено в печі, горшки воркочуть, сяючи щоками (Г. Дудка).
 5. Я не втомлюся й сотню літ тебе, коханий мій, ч(е,и)кати (О. Довгон'ят).
 6. Не(в)довзі буде ро(з,с)почато будівництво ще однієї станції метро в Києві (З газети).

II. Випишіть дієслова групами залежно від форми: 1) неозначена; 2) особова; 3) безособова на **-но, -то**; 4) дієприслівник.

КОЛО ДУМОК

103. Поясніть, чому в першому реченні неозначена форма дієслова виконує роль означення, у другому – додатка, а в третьому – обставини.

1. Ярослав мав мрію – потанцювати з однокласницею.
2. Софійка попросила нас прийти раніше.
3. Женья вирушає купувати раритетні книги.

104. I. Перебудуйте подані словосполучення, замінюючи неозначену форму дієслова: 1) дієприслівником; 2) дієслівною формою на **-но, -то**. Утворені словосполучення запишіть.

II. Складіть і запишіть по одному реченню з утвореним словосполученням кожної групи.

- **прикрашати** ялинку
- **отримувати** подарунки
- **бажати** щасливого Різдва
- **співати** колядки
- **готувати** кутю
- **записувати** привітання

ПОПРАЦЬОУЙТЕ В ПАРАХ

105. Від поданих дієслів недоконаного виду утворіть по черзі усно дієслова доконаного виду.

Розвивати, прикрашати, розкидати, зупинятися, скачувати, копати, розписувати, лишати, звикати, смикати.

НЕдоконаний вид
що робити?
Доконаний вид
що зробити?

Безособові Дієслова, що означають дію без вказівки на діяча (особу чи предмет), називаємо **безособовими**. **НАПРИКЛАД:** світає, замело, щастить.

106. I. Випишіть спочатку речення, у яких безособові дієслова означають явища природи, а потім – у яких такі дієслова означають фізичний і психічний стан людини.

1. Під цим високим зоряним небом думається про все одразу (О. Сизоненко).
 2. Зранку захмарило і довго сіяло на землю холодну дрібну мжу (Г. Тютюнник).
 3. Хомі й за вухом не свербить (Л. Глібов).
 4. Довкола мене гриміло, ревло, клекотіло, мов у котлі (І. Франко).

II. Складіть і запишіть з дієсловом **мрячить** два речення так, щоб у першому воно було безособовим, а в другому – особовим.

СПОСОБИ ДІЄСЛОВА

дійсний	умовний	наказовий
(досліджую, досліджував, досліджуватиму)	(досліджував би)	(досліджуй, досліджуймо, досліджуйте, нехай досліджує)

107. Перебудуйте речення, замінюючи дієслова наказового способу неозначеною формою (письмово). Як це позначилося на змісті речень?

ЗРАЗОК. *Говоріть голосніше.* – *Прошу говорити голосніше* (Вам треба говорити голосніше).

1. Зайдіть до зали. 2. Обов'язково проконсультуйтеся з лікарем. 3. Поставте свій підпис. 4. Проходьте швидше! 5. Зробіть Ваш вибір. 6. Приймаючи рішення, дотримуйтеся норм закону. 7. Не перемикайте на інший канал.

108. Випишіть із текстів художнього або публіцистичного стилю чотири речення з дієсловами умовного чи наказового способу. Перебудуйте ці речення, змінивши спосіб дієслів. Які зміни сталися у змісті речень?

109. Прочитайте речення. Знайдіть і поясніть випадки вживання дієслів дійсного й умовного способів у значенні наказового. З якою метою використано такий засіб?

1. Виходимо, друзі, по одному, не поспішаючи. 2. Сину! Залишив би ти вже свої ковзани та сідав за уроки. 3. Після уроків забіжиш до бібліотеки й візьмеш книжки. 4. Може, залишився б ще на день у нас, Миколо?

ПОПРАЦЬОУЙТЕ В ПАРАХ

СИТУАЦІЯ

110. Уявіть: працівник (працівниця) туристичного агентства дає роз'яснення відвідувачам щодо туру й оформлення документів. Розіграйте за особами діалог-розпитування (7–10 реплік), можливий у цій ситуації. Уведіть у діалог 2–3 поданих сполучення.

- перебуваючи за кордоном
- включено медичну страховку
- володіти іноземною мовою
- перетнувши кордон
- паспорт, виданий міграційною службою
- звернувшись до Посольства України

111. Уявіть, що вашому класу доручили підготувати свято з нагоди Дня українського козацтва (Дня української писемності та мови, дня вашого навчального закладу тощо). Скориставшись дієсловами майбутнього часу й дієприслівниками, спла-

нуйте колективну роботу, розподіліть ролі кожного учасника (5–7 речень). Озвучте свій план.

112. Виконайте завдання одного з варіантів.

А Складіть письмово план на літні канікули (7–10 пунктів) з використанням дієслів майбутнього часу.

Б Прокоментуйте письмово новину (новини) тижня, висвітлену (висвітлені) на одному з телеканалів (8–12 речень). Використайте дієслова доконаного виду.

В Складіть розповідь (4–7 речень) про враження від цікавої мандрівки (екскурсії). Використайте дієприслівники та дієслова в неозначеній формі.

113. Виконайте тестові завдання.

1. Особове дієслово доконаного виду є у віршованому рядку

- А Холонуть верб потріскані вуста,
- Б А дощ німий торкає руку гілки.
- В Повільно гасне жовта мить густа:
- Г Упала осені корона золота
- Д Під звуки Лукашевої сопілки.

(М. Боровко)

2. Установіть відповідність між формами дієслова та виділеними словами.

Форма дієслова

Приклад

- 1 особова А Краще недосолити, ніж пересолити (Нар. творчість).
- 2 неозначена Б І мчать вітри, неначе діти босі, насунувши на очі картузи (М. Боровко).
- 3 дієприкметник В Як не казав ти правду вчора, то не повірять і сьогодні (Д. Білоус).
- 4 дієприслівник Г Скільки складено пісень, легенд, переказів про рідну батьківську хату (В. Скуратівський).
- Д Чого старий тремтячими руками ловив секунди крильце золоте? (Л. Костенко).

3. Дієслово наказового способу вжито в реченні

- А Треба терміново видати наказ.
- Б Відповідь надішлемо завтра.
- В Тепер визначимо наші пріоритети.
- Г Мешканці попросили надати допомогу.

4. Безособове дієслово вжито в сполученні

- А речі зібрані В надворі вечоріє
- Б почали будувати Г співає сидячи

5. Граматично правильне продовження речення «Спілкуючись через Інтернет...» наведено в рядку

- А ...мою увагу привернуло одне повідомлення.
- Б ...мене охопила радість.
- В ...ти знайдеш нових друзів.
- Г ...у моїй уяві постають яскраві картини.

§ 12. СЛОВОЗМІНА ДІЄСЛІВ

Про букви *е, и* в особових закінченнях, складні випадки словозміни окремих дієслів, а також про вираження наказового способу

114. I. Спишіть речення, ставлячи дієслова в правильній формі. Які дієслова вжито у формі майбутнього часу?

1. Похвала – це сонячне світло, яке (*зігрівати*) людську душу; ми не (*могти*) розквітнути, коли більшість з нас завжди готова обдути інших холодним вітром критики, ми дуже неохоче (*дарувати*) сонячне тепло похвали (*Дж. Лер*). 2. Слово, яке не із серця (*вийти*), до серця не (*дійти*) (*Нім. прислів'я*). 3. Те, що ми (*знати*), – обмежене, а те, чого ми не (*знати*), – нескінченне (*П. Лаплас*). 4. Кожний цвіт на своєму стеблі (*розпускатися*). 5. Не кажи гоп, поки не (*перескочити*). 6. З добрим поживеш – добро (*перейняти*) (*Нар. творчість*).

II. Підкресліть граматичні основи.

I дієвідміна	До I дієвідміни належать дієслова, які в 3-й особі множини мають закінчення -уть (-ють) . Наприклад: пишу (<i>пишуть</i>), читаю (<i>читають</i>).
II дієвідміна	До II дієвідміни належать дієслова, які в 3-й особі множини мають закінчення -ать (-ять) . Наприклад: кричу (<i>кричать</i>), стою (<i>стоять</i>).

Зразки дієвідмінювання в теперішньому часі

Особа	I дієвідміна		II дієвідміна					
	Однина	Множина	Однина	Множина				
1-ша	іду	чую	ідемо	чуємо	бачу	клею	бачимо	клеїмо
2-га	ідеши	чуєши	ідете	чуєте	бачиши	клеїши	бачите	клеїте
3-тя	іде	чує	ідуть	чують	бачить	клеїть	бачать	клеять

Букви *е (є), и (і)* в особових закінченнях дієслів

I дієвідміна			II дієвідміна			
е	пишеш	працюємо	є	любеш	стоїш	
	пишемо	працюєш		и	любимо	стоїмо
	пишете	працюєте			любите	стоїте

115. Запишіть дієслова у 2-й особі однини теперішнього часу. Доберіть до них (де можливо) дієслова-антоніми в тій самій формі.

Люблю, запитую, їжджу, обідаю, будую, мирюся.

116. I. Запишіть прислів'я, уставляючи пропущену букву в закінченнях дієслів.

1. Як хоч..ш багато жати, то треба мало спати. 2. Як буд..ш робити, то буде й родити. 3. Зга..ш на жнивях хвилину, втрат..ш не одну зернину. 4. Добрі жорна все перемел..ть. 5. Кожен звір своєї стежини трима..ться. 6. Думай не думай, а вище себе не стрибн..ш. 7. І каші ми не хоч..мо, і по воду не підемо.

II. Підкресліть дієслова як члени речення.

117. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як ви розумієте прислів'я «Кожен звір своєї стежини тримається»?

118. Поставте дієслова в 1-й особі однини теперішнього часу. Усно прокоментуйте, які приголосні чергуються.

Ходити, їздити, мазати, брести, чистити, молоти, тесати, просити, кликати, скакати, смикати, топити, полоскати.

119. Спишіть дієслова, уставляючи пропущену букву *е* (*є*) або *и* (*ї*). Скористайтеся поданими вище опорними таблицями.

Стан..ш, перепрошу..мо, люб..ш, люб..те, каж..мо, скаж..ш, майстру..ш, поміт..ш, вирост..ш, перемож..мо, крут..те, вивч..мо, говор..мо, переход..ш, пиш..ш.

Окремі дієслова

Дієслова *бути, дати, їсти* й дієслова з основою на *-істи* (*розповісти, відповісти* та ін.) відрізняються своїми формами від інших дієслів. **Наприклад:**

Особа	Однина			Множина		
	1-ша	2-га	3-тя	1-ше	2-ге	3-тє
дам	даси	дасть	їм	їмо	їть	їм
відповім	відповіси	відповість	відповімо	відповісте	відповідать	відповідать

Від дієслова *бути* вживаємо тільки форму *є*.

Зверніть увагу!

У 2-й особі однини дієслова *дати, їсти, відповісти* мають форму *даси, їси, відповіси* (без кінцевого [ш]).

120. I. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках дієслова в 2-й особі.

1. Ти (відповісти) на моє запитання?
2. Завтра (передати) мені книжку.
3. Друзі, (розповісти) мені про подорож?
4. Коли (їсти), не розмовляй.
5. (Дати) мені погратися на планшеті?

II. Провідмініайте письмово за особами й числами дієслово «розповісти». Ви можете скористатися поданим вище зразком.

Наказовий спосіб

Деякі дієслова у формі 1-ї особи множини **наказового** способу мають паралельні закінчення. **Наприклад:** *ходімо* – *ходім*. Паралельні закінчення *-імо* та *-ім* звичайно бувають:

- ✓ під наголосом (*припустімо* – *припустім*);
- ✓ у дієсловах з наголошеним префіксом *ви-*, які без префікса мають кінцевий наголос (*вїберімо* – *вїберім*, *бо берімо* – *берім*);
- ✓ після *н* у дієсловах, що мають у неозначеній формі суфікс *-ну-* (*кивнімо* – *кивнім*, *бо кивніти*);
- ✓ у дієсловах з основою на *л* або *р* після приголосного (*підкреслімо* – *підкреслім*; *провітрімо* – *провітрім*).

Інші дієслова у формі 1-ї особи множини наказового способу мають закінчення *-мо* (*покличмо, повірмо, чистьмо, злазьмо*).

Культура мовлення

✓ В українській мові форми наказового способу НЕ утворюємо за допомогою частки *давайте*.

Правильно	НЕправильно
<i>заспіваймо</i> <i>ходімо</i> <i>робіть</i>	<i>давайте заспіваетмо</i> <i>давайте підаетмо</i> <i>робіте</i>

✓ Від дієслів *розповісти, доповісти* й под. форми наказового способу не утворюємо. Проте за потреби звичайно вживаємо форми *розповідай* (від *розповідати*), *доповідай* (від *доповідати*).

121. I. Утворіть і запишіть форми 1-ї особи множини наказового способу (до перших чотирьох дієслів наведіть паралельні форми).

Любити, допомогти, визначити, підкреслити; досліджувати, вірити, погоджуватися, покликати.

II. З одним словом у формі наказового способу складіть і запишіть речення з однорідними членами.

ситуація

122. Уявіть, що ви з друзями святкового дня перебуваєте в центрі міста й обмінюєтеся ідеями, як провести час. Складіть текст-пропозицію (3–4 речення) з дієсловами наказового способу. Ви можете використати подані словосполучення.

- **зробімо селфі**
- **сфотографуймося біля фонтану**
- **купімо морозива**
- **зателефонуймо друзів (подрузів)**
- **присядьмо біля фонтану**
- **зайдімо до кав'ярні**
- **вїзьмімо участь у конкурсі**

два – чотири – усі разом

123. Визначте, які два речення НЕ потребують редагування. Поясніть недоліки, допущені в інших реченнях.

1. Давайте поїдемо на екскурсію.
2. Запишімте новий розклад руху.
3. Розповісиш мені про аквапарк?
4. Тільки робіте все правильно.
5. Коли ви відповісте на всі запитання?
6. Через тиждень подасиш заяву.
7. Солодкого багато не з'їсиш.
8. Ми беремо участь у змаганнях.
9. Таїса являється адвокатом.

124. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи відомі вам випадки забруднення довкілля промисловими підприємствами? Яких заходів доцільно вживати громадськості, щоб попереджувати такі факти?

Безпека

125. I. Прочитайте текст. Яку актуальну проблему в ньому порушено?

ЧИСТА ПРОМИСЛОВІСТЬ

Заводи й фабрики – одні із забруднювачів довкілля. Тому відповідно до закону підприємства мають уживати низку природоохоронних заходів. Щоденна робота екологів на промислових об'єктах спрямована передусім на:

- ✓ виконання вимог природоохоронного законодавства;
- ✓ дотримання принципів ресурсоефективності й чистоти виробництва;
- ✓ зменшення викидів шкідливих речовин;

- ✓ скорочення викидів парникових газів;
- ✓ запобігання надзвичайних екологічних ситуацій.

За екологічне правопорушення законом передбачено екологічну відповідальність.

II. Знайдіть у тексті фрагмент, у якому наведено перелік заходів. Перебудуйте цей фрагмент, уживаючи в кожному його пункті дієслова у формі 2-ї особи дійсного або наказового способу.

126. I. Спишіть речення, уживаючи наведені в дужках дієслова в **наказовому** способі. Визначте усно особу й число цих дієслів.

1. (Розпочати) наш день з віртуальної мандрівки заповідником «Асканія-Нова» (З *радіопередачі*). 2. Слова, від яких самому неприємно, (тримати) при собі. 3. На грубе слово не (сердитися), на ласкаве не (здаватися) (*Нар. творчість*). 4. Погляньмо у небо, (зігріти) долоні в долонях (*Л. Юферова*). 5. Краю рідний, (цвісти), як Малишковий гай, і (шумувати) яворинням розлогим (*О. Довгон'ят*).

II. Підкресліть граматичні основи.

127. Виконайте тестові завдання.

1. Помилку в написанні особового закінчення дієслова допущено в слові

- А лічити – лічиш В продати – продаси
Б дати – даси Г з'їсти – з'їсиш

2. НЕПРАВИЛЬНО утворено форму наказового способу дієслова

- А давай згадаємо В нехай продають
Б покиньмо Г не сердься

3. Паралельні форми 1-ї особи множини наказового способу має дієслово

- А доглядати В провітрити
Б вирівнювати Г повірити

4. Правильно вжито дієслівну форму в реченні

- А Ходімте швидше додому.
Б Знаю, що ви розповісте мені.
В Парламент ухвале рішення.
Г Покличімо когось на допомогу.

5. Правильно вжито дієслівну форму в реченні

- А На річці лід розмерзайтсья.
Б Розповісиш мені про подорож?
В Сформулюймо наші висновки.
Г Дасиш корисну пораду.

§ 13. АКТИВНІ Й ПАСИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ

Про ознаку предмета за дією, про творення й роль дієприкметників, а також про норми щодо вживання їх у мовленні

ПРИГАДАЙМО. Що спільного, а що відмінного між дієприкметниками й дієприслівниками? Що таке дієприкметниковий зворот?

128. А. Зверніть увагу на виділені суфікси у словах. З'ясуйте, у якій колонці наведено НЕПРАВИЛЬНІ форми дієприкметників.

потемнівший
розмокший

потемнілий
розмоклий

Б. З'ясуйте, у якому реченні підрядну частину можна замінити дієприкметниковим зворотом, а в якому – ні. Чому?

Дівчинка, яка грається на планшеті.
Планшет, який подарували на день народження.

В. Зробіть висновки-рекомендації щодо правильного вживання дієприкметників.

Активні **Активні** дієприкметники виражають ознаку предмета за дією, яку він сам виконує. **Наприклад:** *розквітле* дерево (само розквітло). Активні дієприкметники мають форми теперішнього часу (їх уживаємо зрідка) та минулого часу.

Пасивні **Пасивні** дієприкметники виражають ознаку предмета за дією, яку виконує над ним інший предмет. **Наприклад:** *зрубане* дерево (хтось зрубав). Пасивні дієприкметники мають **форму** лише минулого часу.

Творення активних дієприкметників

Теперішній час	Минулий час
За допомогою суфіксів <i>-уч- (-юч-), -ач- (-яч-):</i>	За допомогою суфікса <i>-л-:</i>
<i>хвилюючий, ваблячий</i>	<i>змарнілий, промоклий</i>

Зверніть увагу!

При творенні активних дієприкметників минулого часу суфікс **-ну-** основи інфінітива випадає: *засохнути – засохлий; змерзнути – змерзлий.*

Творення пасивних дієприкметників

За допомогою суфікса -н- : <i>обраний</i>	За допомогою суфікса -ен- (-єн-) : <i>озброєний</i>	За допомогою суфікса -т- : <i>вбитий</i>
---	---	--

Зверніть увагу!

Від дієслів із суфіксом **-н- (-ну-)** та від дієслів з основою інфінітива на **-оро-, -оло-** можна утворити паралельні форми: *згорнути – згорнутий, згорнений; колоти – колотий, колений.*

129. I. Випишіть із речень дієприкметники у дві колонки: 1) активні; 2) пасивні. Яку роль виконують у мовленні дієприкметники кожної групи?

1. Та хіба ж не буває, що раптом розквітнуть каштани, коли вітер змітає останні пожовклі листки (*Г. Дудка*). 2. Майдани, парки, вулиці, мости, напнуті над трамваями дроти, розсипані у просторі вогні – усе немовби в летаргійнім сні (*М. Луків*). 3. Як сірничок, припалений від сонця, день **спалахнув**, обвуглився, **погас** (*Л. Костенко*). 4. Усохлий дуб, насупившись рогато, червоний обрій настроїв на ріг (*Л. Костенко*). 5. Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр, весь білою черемхою залитий (*М. Рильський*). 6. Уся земля – живі квітчасті фрески, вічний шум невиворітих трав (*О. Ющенко*).

II. Доберіть синоніми до виділених слів.

130. I. Перебудуйте речення, замінюючи підрядну частину дієприкметниковим зворотом (письмово). У якому реченні таку заміну зробити не можна? Розставте потрібні розділові знаки.

1. Нічого не варті слова, які чітко не вимовив й уважно не вислухав (*Французьке прислів'я*). 2. Гріш **збережений** не гірший від гроша, який заробили працею (*Чеське прислів'я*). 3. У світі, який набуває щоразу помітнішої стандартизації, дедалі важче зустріти щось оригінальне й **самобутнє**. 4. **Підгорецький** замок – це ренесансний палац, який оточений оборонними спорудами. 5. З правоохоронних органів звільнили працівника, якого затримали під час вимагання хабара. 6. У Мережу виклали фото будівлі, яка вціліла після тайфуну (*З газети*).

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією. У яких з них звуків більше, ніж букв?

Культура мовлення

- ✓ В українській мові **немає** активних дієприкметників із суфіксом **-и- (-ви)**. **Наприклад:** *збідний* (а не *збідніший*); *наболіле* (а не *наболівше*).
- ✓ **Активні** дієприкметники **теперішнього** часу вживаємо зрідка. В окремих випадках замість них використовуємо описові форми. **Наприклад:** *який говорить* (а не *говорячий*); *той, що рухає* (а не *рухоючий*).

Культура мовлення

✓ Замість деяких **активних** дієприкметників **теперішнього часу**, які не відповідають нормам сучасної української мови, суперечать її духові, мовознавці рекомендують уживати прикметники. **Наприклад:**

Рекомендовано	НЕ рекомендовано
мийний засіб	миючий
омолоджувальний крем	омолоджуючий
охочі взяти участь	бажаючі
панівне становище	пануюче
життєствердний фільм	життєстверджуючий
координаційний центр	координуючий
розбурхане море	вируюче
випнутий живіт	виступаючий

Крім того, беремо до уваги:

Правильно	НЕправильно
поет-початківець	початкуючий поет
лікар-практик	практикуючий лікар
виконувач обов'язків	виконуючий обов'язки
завідувач відділу	завідуючий відділом
командувач флоту	командуючий флотом
нападник	нападаючий
відпочивальник	відпочиваючий
вступник	поступаючий
доповідач, промовець	виступаючий

131. Утворіть і запишіть від першої групи дієслів **пасивні** дієприкметники, а від другої – **активні** дієприкметники **минулого часу**. З одним утвореним словом складіть і запишіть речення.

- Створити, згорнути, замкнути, запросити, замовити.
- Достигнути, почервоніти, уціліти, виготовити, змокнути, висохнути.

132. Виберіть з поданих слів те, яке відповідає сучасним рекомендаціям мовознавців. Прочитайте наведене нижче речення, уставивши на місці пропуску вибране слово.

1) пануючий, панівний

Своїм походженням і конфігурацією дюни завдячують _____ вітрам, які тривалий час дмуть в одному напрямку.

2) навколишній, оточуючий

Треба складати нові уявлення про _____ світ – нові будуть повніші й справедливіші.

3) самоклеїний, самоклеючий

Пропонуємо купити _____ стрічки за найнижчими цінами.

133. Відредагуйте усно речення. Поясніть суть допущених недоліків.

1. Над степом розкинулося потемніше небо. 2. Студенти сіли в потяг, слідуючий до Рівного. 3. Не можна байдуже ставитися до людей, потребуючих допомоги. 4. Із цієї вишки можуть стрибати початкуючі спортсмени. 5. Бажаючі взяти участь в екскурсії повинні записатися в профкомі. 6. Миючі засоби — це речовини, які роблять речі чистими. 7. Виступаючий наголосив на важливості очисних споруд.

два – чотири – усі разом

134. З'ясуйте, у яких **трьох** сполученнях допущено помилки. Запропонуйте правильні варіанти.

Розподілити заощаджені кошти, милуватися позеленівшим листям, спадає на думку, докласти зусиль, прийняти участь в олімпіаді, оплачений проїзд, висохлий за літо потічок, домогтися желаного результату, рішення прийнято.

135. Відредагуйте письмово словосполучення. З одним правильним словосполученням (на вибір) складіть і запишіть речення.

Засохший корінь, промокнувший під дощем, записуючий пристрій, командуючий флотом, виконуючий обов'язки директора, завідуючий складом, початкуючий спортсмен, екскурсія для відпочиваючих, маневр нападаючого, недостижима висота, блокуючий пристрій, координуючий центр, догораюче багаття, діючий за правилами.

136. I. Розгляньте комікс. Про що нам розповів художник? Чи вдалося йому передати емоційний стан персонажів у різні моменти?

II. Складіть усно за коміксом невелику розповідь (5–6 речень), використовуючи активні й пасивні дієприкметники.

137. Уявіть, що на вулиці до вас звернувся журналіст одного з телеканалів із проханням висловити свою думку щодо важливої події місяця (тижня, дня). Визначте таку подію та висловіть усно свою думку (4–6 речень). У першому реченні стисло зазначте, яку саме подію ви коментуватимете. Скористайтеся 2–4 дієприкметниками.

138. Випишіть словосполучення з дієприкметниками, обґрунтуйте свій вибір.

Неоцінений товар, неоціненний внесок, пекучий біль, невблаганний батько, палаюче сонце, спіла вишня, зріла ягода, нездоланий народ, нездоланний народ, квітучий сад, розквітлий сад, нездійснена мрія, нездійснена мрія, солоний піт, солені огірки, укладена угода.

Правопис

У суфіксах пасивних дієприкметників **пишемо**:
 ✓ букву **е (є)**, а не **и, ї** (*заплачений, присвоєний*);
 ✓ одну букву **н** (*розказаний, закінчений*).

139. Спишіть, розкриваючи дужки. Підкресліть й обґрунтуйте орфограми в суфіксах пасивних дієприкметників.

Обмет(е,и)ний, визна(н,нн)ий, обкле(ї,є)ний, струш(е,и)ний, відчин(е,и)ний, напо(ї,є)ний, затрима(н,нн)ий, заскл(е,и)ний, заплет(е,и)ний, запряж(е,и)ний, відпрош(е,и)ний, представл(е,и)ний, написа(н,нн)ий.

140. Виконайте тестові завдання.

1. Дієприкметник **є** в реченні

- А Чорна ніч інкрустована ніжністю (*Л. Костенко*).
 Б У сонці красуючись, біла хмаринка тріпоче вгорі (*П. Дорошко*).
 В Білий кінь, поводдя попустивши, летить в степи (*А. Малишко*).
 Г Що написано пером, не виволочиш і волом (*Нар. творчість*).

2. Дієприкметники лише пасивного стану наведено в рядку

- А скопійований, навислий, усунутий
 Б збентежений, розкиданий, почорнілий
 В зроблений, перечитаний, зшитий
 Г обмоклий, замкнутий, досліджений

3. Редагування **НЕ** потребує словосполучення

- А життєствердна музика
 Б оточуюче середовище
 В стомившийся за день
 Г перемігший у змаганнях

4. **НЕ**правильно утворено дієприкметник

- А змерзлий В зжовклий
 Б колений Г наболівший

5. Редагування **НЕ** потребує словосполучення

- А управляємий через Інтернет
 Б діюче законодавство
 В початкуючі художники
 Г замкнений у кімнаті

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Провідмініайте усно словосполучення «дорожня розмітка».
2. Як утворити форми ступенів порівняння прикметників? Наведіть приклади.
3. Яких помилок слід уникати під час утворення ступенів порівняння прикметників?
4. Розкажіть про особливості відмінювання числівників.
5. Як правильно поєднати числівники з іменниками?
6. Наведіть приклади форм ступенів порівняння прислівників.
7. Які є дієслівні форми? Наведіть приклади.
8. Розкажіть про особливості вживання дієслів наказового способу.
9. Провідмініайте усно за особами дієслово їсти.
10. Сформулюйте рекомендації щодо правильного вживання дієприкметників.

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання. Перевірте правильність виконання за допомогою відповідей у додатку

1. НЕправильно утворено форму прикметника в рядку
 А відповідальніша, більш холодна
 Б найголовніша, світліший
 В найприємніший, дорожчий
 Г розумніший, більш потужніший
2. НЕправильно вжито відмінкову форму числівника в рядку
 А на п'ятистах гектарах
 Б до шестидесяти гривень
 В після сімдесяти кілометрів
 Г більше семисот метрів
3. Правильною є форма числівника
 А п'ятиста В п'ятистами
 Б п'ятистам Г (на) п'ятистам
4. Закінчення *-а* має іменник у сполученні
 А двадцять три персик.. В чотири екскаватор..
 Б сорок два телеканал.. Г три десятих кілометр..
5. НЕправильно утворено форму дієслова
 А вибачиш Б відповісиш В зачаруєш Г з'їси
6. Потребує редагування словосполучення
 А виступаючий живіт В завідувач відділу
 Б мийний засіб Г самоклейна стрічка
7. Дієприкметниковим зворотом можна замінити підрядну частину в реченні
 А Дівчина милувалася квітами, що стояли у вазі на вікні.
 Б Чоловіки їхали шляхом, що пролягав через ліс.
 В Я читав книжку, яку подарували на день народження.
 Г Студенти, які успішно складають іспити, отримують стипендію.